

## Dwa nowe fragmenty kodeksu Hammurapi'ego

napisał

Mojżesz Schorr.

W r. 1902. odkryła — jak wiadomo — ekspedycja francuska pod przewodnictwem J. de Morgana w ruinach dawnej Akropolis w Suzie, ongiś stolicy państwa Elamu, na czarnym bloku dyorytowym o wysokości 2·25 m, o obwodzie 1·65 m u góry, 1·90 m u dołu a zapisanym w 49 kolumnach na przedniej i tylnej stronie pismem klinowem słynny kodeks prawa o 283 normach prawnych króla Hammurapiego, VI. króla t. zw. pierwszej dynastyi Babilonu, którego panowanie przypada według najnowszych obliczeń astronomicznych na lata 2123—2081 przed Chr. Pomnik ten, odcyfrowany poraz pierwszy przez francuskiego assyryologa, dominikanina Scheila<sup>1)</sup>, a przechowany i podziwiany dziś w muzeum Luwru w Paryżu, stał ongiś w głównej świątyni największego boga babilońskiego Marduka,

---

<sup>1)</sup> *Editio princeps* kodeksu mieści się w dziele: *Délégation en Perse. Mémoires, publiés sous la direction de M. J. de Morgan, délégué général. Tome IV. Textes Elamites-Sémitiques, deuxième série par V. Scheil, Professeur à l'Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux 1902.* Tekst kodeksu w transkrypcyi zaczyna się na str. 11, p. t. »Code de Lois (Droit privé) de Hammourabi, roi de Babylone, vers l'an 2000 avant Jésus Christ.«. Tekst klinowy podany jest w ślicznej kopii heliograficznej.

Następne opracowania kodeksu rychło po sobie się ukazały. Wymieniam tylko najważniejsze:

J. Kohler- F. Peiser: *Hammurabi's Gesetz, Band I. Übersetzung, juristische Wiedergabe, Erläuterung. Leipzig Ed. Pfeiffer 1903.*

w Esaggila, pierwszej świątyni Babilonu i reprezentował tamże główne urzędowe wydanie, *standard text* kodeksu<sup>1)</sup>. Nie ulega jednak wątpliwości, że obok tego klasycznego oficjalnego tekstu musiały istnieć i w innych świątyniach większych miast babilońskich, głównych środowisk ruchu gospodarczego, jak w Sippar, Dilbat, Nippur, Lagasz odpisy urzędowe dla celów sądownictwa i wogóle normowania życia prawnego. Te odpisy jednak, duplikaty oryginału, nie mieściły się na olbrzymich pomnikach kamiennych, wystawianych na widok publiczny w świątyni, lecz przeznaczone dla wewnętrznej praktyki sądowej były spisane na kilkunastu mniej lub więcej obszernych tablicach glinianych. przynależnych do siebie i jako jedna serya zewnętrznie (dopiskiem na kolofonie) oznaczonych, a przechowywane były w archiwach świątyń, gdzie je też przeważnie odkryto. Ale i w późniejszych jeszcze czasach, kiedy już nowe prawa zajęły miejsce dawnych, przechowywano nadal względnie kopiowano tablice prawa Hammurapiego jako słynne zabytki archaiczne w bibliotekach świątyń. W istocie wydobyły wykopaliska babilońskie na jaw na długo jeszcze przed odkryciem kodeksu poszczególne fragmenty zbiorów prawodawczych, o których — co prawda — wówczas nie wiadano jeszcze, że należą do wielkiego dzieła

Por. jednak recenzję moją w Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes T. XVIII (1904) str. 208—240.

D. H. Müller, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Text in Umschrift, deutsche und hebräische Übersetzung, Erläuterung und vergleichende Analyse. Wien, A. Hölder 1903.

H. Winckler, Die Gesetze Hammurabis in Umschrift und Übersetzung. Leipzig, Hinrichs 1904.

R. F. Harper, The Code of Hammurabi King of Babylon. Autographed Text, Transliteration, Glossary, Index of Subjects, Lists of Proper Names, Signs, Numerals, Corrections and Erasures with Map Frontispiece and Photograph of Text. Chicago-London, Luzac & Comp. 1904.

W polskim języku wyszło tłumaczenie p. t. D. H. Müller, Ustawy Hammurabiego. Stryj 1905.

<sup>1)</sup> Por. słynne miejsce w epilogu do kodeksu, kol. XXIV<sup>r</sup> 59—XXV<sup>r</sup> 40, które brzmi w tłumaczeniu: »By mocny słabego nie gnębił, by sierocie (i) wdowie słuszość wymierzać, w Babilonie, mie-

prawodawczego kodeksu Hammurapiego<sup>1)</sup>. Fragmenty te, które zwłaszcza w ostatnich latach, coraz więcej się mnożą, pochodzą nie tylko z współczesnego Hammurapiemu okresu starobabilońskiego, ale także z odpisów o wiele późniejszych, z okresu assyryjskiego i nowobabilońskiego państwa, co wskazuje właśnie na wielką popularność, jaką się kodeks na długo po swem ustąpieniu z życia prawnego jako zabytek historyczno-literacki cieszył. Niektóre z tych odłamków są szczególnie ważne, o ile ze częściowo uzupełniają tu i ówdzie wielką lukę w tekście pomnika Luwru, która — jak wiadomo — obejmuje niemniej jak 7 kolumn (kol. XVII—XXIII strony przedniej)<sup>2)</sup> o przypuszczalnie razem 30 brakujących normach. Wszystkie te fragmenty, należące do różnych recenzji kodeksu, są obecnie zebrane w podręcznem wydaniu kodeksu Ungnada<sup>3)</sup> tak w piśmie klinowem ja-

ście, którego szczyt (bogowie) Anu i Ellil wynieśli; w Esagila, świątyni, której fundamenty jak niebo i ziemia są utwierdzone, — by sąd krajowi sędzić, rozstrzygnięcia krajowi rozstrzygać, uciskanemu słuszną wymierzać — słowa moje cenne na pomniku moim wypisałem, przed obrazem moim, królem sprawiedliwości, umieściłem. .... Człowiek uciskany, który sprawę (jaką) ma, przed obraz mój: króla sprawiedliwości niech przystąpi, pomnik mój zapisany niech sobie odczytać każe, słowa moje cenne niech wysłucha, pomnik mój niech sprawę mu wyświetli, prawo niechaj znajdzie, by serce jego odetchnęło: „*Hammurapi zaprawdę jest panem, co jako ojciec rodziciel jest (swym) poddanym*”; słowu Marduka, pana swego się poddawszy, tryumf Marduka wzwyż i wniżej (tj. wszędzie) osiągnął; serce Marduka, pana swego, uradował; i dobrobyt poddanym (swoim) na wieki zapewnił i kraj prawem kierował<sup>4)</sup> (tak) niechaj głośno (?) mówi.

<sup>1)</sup> Por. F. Peiser, *Jurisprudentiae Babylonicae quae supersunt* (Dyssert. berlińska). Cöthen 1890.

B. Meissner, *Altbabylonische Gesetze* (Beiträge zur Assyriologie III [1898]) str. 493 i nast.

<sup>2)</sup> Wielkość luki omawia na podstawie szczegółowego zestawienia wszystkich fragmentów A. Ungnad w rozprawce: »Die Lücke in der Gesetzesstele Hammurapis« (Beiträge zur Assyriologie VI [1908]), zesz. 3-ci, str. 144—149.

<sup>3)</sup> A. Ungnad. *Keilschrifttexte der Gesetze Hammurapis*. Autographie der Stele sowie der altbabylonischen, assyrischen und neubabylonischen Fragmente. Leipzig, J. Hinrichs 1909. W transkrypcyi zebrane są fragmenty w dziele:

koteż w syllabicznej i łączno-słownej transkrypcyi. I otóż rok 1914-ty przysporzył nauce dwa nowe niezmiernie ważne fragmenty tekstu kodeksu, tem ważniejsze, że odmiankami swemi reprezentują recenzję tekstu odmienną od edycyi Scheila, a ponadto drugi z nich zawiera po raz pierwszy większą ilość norm dotąd nieznanych ze wspomnianej luki w tekście na pomniku w Luwrze<sup>1)</sup>. Tak więc przysługuje tym dwom fragmentom podwójne znaczenie, raz ze względu na krytykę tekstu głównego, następnie ze względu na o wiele ważniejszą kwestyę stosunku ich literacko-historycznego do samego kodeksu Hammurapiego. Opracowanie krytyczne tych dwóch tekstów jest zadaniem niniejszej rozprawy. Ponieważ wydawcy ograniczyli się do opublikowania tekstu tylko w odpisie klinowym, przystępnym tylko assyryologom, a ponadto jeden z tych odpisów (Langdona) wykazuje wprost fatalne błędy i niedbalstwa w porównaniu z odbitką fotograficzną fragmentu, błędy, z których wydawca wysnuwa naturalnie fałszywe konsekwencje w swych uwagach do tekstu, dlatego podaję po krótkim opisie zewnętrznej strony fragmentu wpierw tekst w transkrypcyi, zanim przystąpię do krytycznej oceny każdego fragmentu zosobna

## 1.

S. Langdon, Fragment of the Code of Hammurapi. Opublikowany w dziele: *Historical and religious Texts from the Temple Library of Nippur (The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A. Cuneif. Texts ed. by H. V. Hilprecht. Vol. XXXI, Monachium 1914)*. Tekst w odpisie klinowym Pl. 20—21 (Nr. 22), fotografia na końcu dzieła Pl. II—III, uwagi krytyczne str. 49—51.

J. Kohler — A. Ungnad, Hammurabi's Gesetz B. II: Syllabische und zusammenhängende Umschrift nebst vollständigem Glossar. Leipzig, Ed. Pfeiffer 1909. Por. szczególnie tamże str. 180: Anhang. Verzeichnisse der Duplikate.

<sup>1)</sup> Niektóre normy z luki można było już na podstawie dawniejszych fragmentów (Meissnera, Scheila) uzupełnić, a wcielone one są już w tekst kodeksu, w wydaniu Ungnada.

Fragment powyższy, który pochodzi z czwartej ekspedycji wykopalisk, wykonanych przez uniwersytet pennsylwański w Filadelfii w ruinach dawnego słynnego miasta środkowo-babilońskiego Nippur, a którego oryginał znajduje się w muzeum w Konstantynopolu (Nr. 2358), przedstawia się zewnętrznie jako palona tablica gliniana we wymiarze  $11 \times 10 \times 2$  cm. wielkości i obejmuje pięć kolumn — każda 2 cm szerokości — na przedniej i tyleż na tylnej stronie, o łącznie 292 zapisanych liniach (rzędach)<sup>1)</sup>. Charakter pisma jest starobabiloński, tensam jak i na pomniku kodeksu, a więc klasyczny (w odróżnieniu od kursywnego dokumentów codziennego życia prawnego). Tablica jest na przedniej stronie u dołu, na tylnej u góry uszkodzona, odłamana, skutkiem czego między końcem jednej a początkiem następnej kolumny zachodzi luka większa. Ale właśnie ten moment, że uszkodzenie tylko jeden bok ogarnia, dolny na przedniej, górny na tylnej powierzchni, pozwala dokładnie obliczyć ilość brakujących rzędów tekstu, a przez dodanie ich do zachowanych rzędów obliczyć łącznie ich ilość a temsamem podać dokładny wymiar długości tablicy. Zarówno zaś ilość rzędów na każdej kolumnie jakoteż długość tablicy stanowią obok charakteru pisma ważne kryterium dla oznaczenia stosunku tego fragmentu do innych już znanych jakoteż do identyfikowania przynależności jego do innych tablic tejsamej treści i tejsamej recenzyi, które wykopaliska prędzej czy później mogą wydobyć na jaw.

Otóż stosunek zachowanych rzędów do brakujących przedstawia się jak w tabelce<sup>2)</sup> zestawionej na następnej stronie.

Jak z tego obliczenia widać, można jako przeciętną ilość wierszy w każdej kolumnie przyjąć okrągłą cyfrę 60, a wobec tego, że ilość zachowanych rzędów wynosi przeciętnie 30, wynika stąd, że wielkość odłamka obejmuje mniejwięcej połowę

---

<sup>1)</sup> Langdon mylnie podaje ilość 277 zapisanych rzędów.

<sup>2)</sup> Wobec tego, że w fragmencie naszym jeden rząd nieraz odpowiada dwom rzędom tekstu Scheila, obliczenie w tabelce ma tylko charakter prawdopodobieństwa. Na ogół można zaokrąglić łączną ilość wierszy w każdej kolumnie do przeciętnej cyfry 60.

tablicy, czyli że pierwotna długość tablicy w seryi redakcyi, do której nasza należy, wynosiła 22 cm.

W samym tekście fragmentu na fotografii luki są drobnej natury, a tylko niedbalstwo wydawcy winno temu, że jego odpis w I., III. i IV. kolumnie wykazuje większe luki, które przy porównaniu odbitki fotograficznej pod lupą dadzą się prawie wszędzie podług zachowanych poszczególnych zgłoszek uzupełnić.

| Strona przednia |                          |                          |        |
|-----------------|--------------------------|--------------------------|--------|
| Kol.            | Ilość rzędów zachowanych | Ilość rzędów brakujących | Razem  |
| I               | 31                       | 26                       | 57     |
| II              | 32                       | 30                       | 62     |
| III             | 34                       | 27                       | 61     |
| IV              | 34                       | 22                       | 56     |
| V               | $28 + 10^1$              | 30 (?)                   | 68 (?) |
| Strona tylna    |                          |                          |        |
| I               | 38                       | 35 (?)                   | 73 (?) |
| II              | 34                       | 27                       | 61     |
| III             | 30                       | 24                       | 54     |
| IV              | 31                       | 30                       | 61     |
| V               | Kolo fon                 |                          |        |

Tekst, który tu następuje, podany jest wiernie według fotografii z uwzględnieniem zewnętrznego ugrupowania wierszy w porównaniu z tekstem Scheila.

<sup>1)</sup> W stosunku do innych kolumn jest 10 wierszy wytartych. Luka zaś między końcem V-ej a początkiem I. tylnej obejmuje nie mniej jak 75 wierszy tekstu Scheila. Jeżeli z tego 30 ( $20 + 10$ ) odliczymy na lukę u dołu V. kolumny, to otrzymamy jako ilość jej rzędów cyfrę 68, którą można śmiało skrócić do 60 wobec prawdopodobnych łążeń. Taksamo można ilość wierszy w I. tylnej kolumnie skrócić do sumy 63.

Konst. Nipp. 2358.

Strona przednia (Obverse).

I. Kol. = S VIII<sup>r</sup> 28—67<sup>1)</sup>.

(§§ 145—146 i początek 148).

- § 145.     1    [šum-ma a-wi-lum  
               [Sal. Me i-hu-uz-ma]  
               [Tur<sup>meš</sup> la ú-šar]-ši-šú<sup>2)</sup>  
               [a-na SalŠú.] Gi<sup>3)</sup>  
               5    [a]-ha-zi-im  
               [pa-ni-šu] || iš-ta-ka-an  
               [a-wi-lum] šú-ú  
               SalŠú. Gi<sup>4)</sup> || iḥ<sup>5)</sup>-ha-az  
               a-na É-šú || ú-še<sup>6)</sup>-ri-ib<sup>7)</sup>  
               10    SalŠú. Gi<sup>8)</sup> ši-i  
               [it-ti] Sal. Me  
               [ú-ul uš-ta-ma]-har<sup>9)</sup>

- § 146.                šum-ma a-wi-lum  
                           Dam (?) i-hu-uz-ma  
               15    SagGen<sup>10)</sup> a-na mu-ti-šá  
                           id<sup>11)</sup> -di-in-ma  
                           Tur<sup>meš</sup> it-ta-[la ad]  
                           ar-<sup>12)</sup>ka-nu-um  
                           SagGen<sup>10)</sup> ši-i  
               20    it-ti be-el-ti-šá

1) Odmianki w tekście editio princeps Scheila oznaczone są dalej literą S. Uzupełnienia na podstawie tego tekstu głównego ujęte są w graniasty nawias [ ]. Znak || oznacza, że to co następuje stanowi w tekście Scheila osobny rząd. — oznacza, że słowo dotyczące jest rozdzielone na dwóch liniach. Punkty pod słowem wskazują, że widoczne są tylko ślady znaków. L = Langdon.

2) S. šú-ma. 3) S. Gi-tim. 4) S. Gi-tam. 5) S. i-iḥ.

6) Tak podług fotografii. L. fałszywie w kopii swojej še-ir. S. še-ir.

7) S. ib-ši. 8) S. Gi-tum. 9) S. ha-ar. 10) S. Gen (bez określnika Sag).

11) Tak wyraźnie na fotografii, L. fałszywie i-na, co syntaktycznie też byłoby fałszywym. 12) S. wa-ar.

*uš-[t]a-tam-hi-ir*

*áš-šum Tūr<sup>meš</sup> ul-du*

*[be-li-za] || a-na Kú. Babbar*

*[ú-ul i-na]-ad-di-in <sup>1)</sup>)-ši*

25 *[ab-bu-ut-ta]m*

*[i-šá-ak-ka]-an-ši-ma*

*it-ti Gen <sup>sun</sup>*

*[i-ma-an-nu]-ši*

§ 148.

*[šum <sup>2)</sup>)-ma a-wi]-lím*

30 *[áš-šá-tam <sup>3)</sup> || i-hu]-uz-ma*

*[la-a<sup>h</sup>-bu-u]m (dotąd tekst zachowany).*

Luka dolna obejmuje 26 wierszy.

Razem wierszy  $31 + b^4) 26 = 57$ .

II. Kol. = IX<sup>r</sup> 24—54.

(§§ 150 koniec — 152 początek).

§ 150.

1 *šá i-ra-am-mu*

*i-na-ad-di-in*

*a-na a-hi-im*

*ú-ul i-na-ad-di-in*

§ 151.

5 *šum-ma Sal šá i-na*

*Ē a-wi-lim*

1) S. iś.

2) Tekst nawiązuje bezpośrednio, niema zatem w nim zupełnie wierszy Kol. VIII<sup>r</sup> 60—64 tekstu Scheila t. j. całego § 147!

3) Może należy w nawiasie czytać ideograficznie *Dam* = *aš-šatum*.

4) *b* = brakujące wiersze, między końcem tekstu I, a początkiem tekstu II. kolumny, względnie dalej II, a III, i t. d.

- áš-ba tum* <sup>1)</sup>  
*aš-<sup>2)</sup>šum be-el hu-bu-ul-li* <sup>3)</sup>  
*É* (?) <sup>4)</sup> *mu-ti-ša*  
 10 *la ša-ba-ti-ša*  
*mu-sà* <sup>5)</sup> *úr-ta-ak—ki-is*  
*dup-pa-am*  
*uš-te-zi-ib*  
*šum-ma a-wi-lum šú-ú*  
 15 *la-ma Sal šú-a-ti*  
*i-ih-ḫa-zu*  
*hu-bu-ul-lum*  
*e-li-šú*  
*i-ba-áš-ši*  
 20 *be-el hu-bu-ul-li-šú*  
*áš-ša-at-su* <sup>6)</sup>  
*ul* <sup>7)</sup> *i-iš-ša-ba-at* <sup>8)</sup>  
*ù šum-ma Sal ši-i*  
*la-ma a-na É a-wi-lim*  
 25 *ir* <sup>9)</sup> *ru-bu*  
*hu-bu-ul-lum*  
*e-li-ša || i-ba-áš-ši*  
*be-el hu-bu-ul-li—ša*  
*mu-uz* <sup>10)</sup> *za ú-ul*  
 30 *i-ša-ab* <sup>10)</sup> *ba-tu* <sup>11)</sup>  
 (§ 152). *šum* <sup>11)</sup> *ma iš-tu Sal ši-i*  
*[a-na É] a-wi-lim*

Luka dolna obejmuje 30 wierszy.

Razem wierszy  $32 + b\ 30 = 62$ .

<sup>1)</sup> S. *wa-áš-ba-at*.

<sup>2)</sup> S. *áš*.

<sup>3)</sup> S. *lim*.

<sup>4)</sup> S. *ša*.

<sup>5)</sup> Znak Brünnow 7287. S. *za*.

<sup>6)</sup> S. *áš-ša-zu*.

<sup>7)</sup> S. *ú-ul*.

<sup>8)</sup> S. *i-ša-ba-tu*.

<sup>9)</sup> S. *i-ir*.

<sup>10)</sup> S. niema.

<sup>11)</sup> W tekście

S. w. 29—30 stanowią jeden.

<sup>11)</sup> Niema linii rozdziału a więc § 152 w edycji Scheila jest mylnie jako osobna norma liczony, należy też rzeczowo ściśle do § 151.

III. Kol. = X<sup>r</sup> 4—42.

(§§ 156 początek — 159 środek).

- § 156. 1 *Ē. Ge. A || i-hi-ir-ma*  
*Tur-šú la i[l<sup>1</sup>]-ma—zi-ma*  
*šú-ú i-na su<sup>2</sup>)-ni-šá*  
*it-ta-na-il<sup>3</sup>)*
- 5 *Bar Ma. Na Kú. Babbar*  
*i-šá-kaš-ši-im-ma*  
*ni mi-im-ma*  
*šá iš-tu || Ē a-bi-šá*  
*ub-lam<sup>4</sup>)*
- 10 *ú-šá-lam(?) -ši<sup>5</sup>)-ma;*  
*mu-ut<sup>6</sup>) li-ib-bi-šá*  
*iḥ<sup>7</sup>)-ha-az-zi*

- § 157. *šum-ma a-wi-lum*  
*wa-ar-ki a-bi-šú*
- 15 *i-na su<sup>8</sup>)-un um-mi-šú*  
*it-ta-na-il<sup>9</sup>)*  
*ki-la-ti-šú-nu*  
*i-kaš-lu<sup>10</sup>)-šú-nu-ti*

- § 158. *šum-ma a-wi-lum*
- 20 *wa-ar-ki a-bi-šú*  
*i-na su<sup>11</sup>)-un || ra-bi-ti-šú*  
*šá Tur<sup>mes</sup> al<sup>12</sup>)-da-at*  
*it-ta-aš-bat<sup>13</sup>)*  
*a-wi-lum šú ú*
- 25 *i-na Ē. A. Ba*  
*in-na-az-za-aḥ*

<sup>1</sup>) Po *il* nic nie brakuje.      <sup>2</sup>) S. *zu*.      <sup>3</sup>) S. *it-ta(!)-ti-il*.

<sup>4</sup>) Langdon czyta mylnie *bił*.      <sup>5</sup>) S. *ši-im*. L. czyta: *ú-ša-ra-ši-im* -*ma*. Taka forma gramatyczna od *warú* byłaby niemożliwą.      <sup>6</sup>) S. *tu*.

<sup>7</sup>) S. *i-ih*.      <sup>8</sup>) S. *zu*.      <sup>9</sup>) S. *it-ta-ti-il*.      <sup>10</sup>) S. *lu-ú*.      <sup>11</sup>) S. *zu*.  
<sup>12</sup>) S. *wa-al*.      <sup>13</sup>) S. *ba-at*.

- § 159. *šum-ma a-wi-lum*  
*ša a-na E e-wi<sup>1)</sup>-šú*  
*bi-ib-lam<sup>2)</sup> ú-ša-bi-lu*  
 30 *tir-ḥa-tam id-di-in-ma<sup>3)</sup>*  
*a-na Sal ša-ni-tim*  
*ú<sup>4)</sup>-ta-al-li-is<sup>5)</sup>*  
*a-na e-wi<sup>6)</sup>-šú*  
*[Tur. Sal-k]a ú-ul aḥ<sup>7)</sup>-ḥa-az<sup>8)</sup>*

Luka dolna obejmuje 27 wierszy.

Razem wierszy 34 + b 27 = 61.

#### IV. Kol. = X<sup>r</sup> 71—XI<sup>r</sup> 27.

(§§ 161 środek — 164 początek).

- § 161. 1 *mi-im-ma ma-la*  
*ib-ba-ab-lu-šú<sup>9)</sup>*  
*uš-ta-ša-an-na-ma*  
*ú-ta-ar*  
 5 *ú áš-ša-as-su<sup>10)</sup>*  
*i-bi-ir-šú*  
*ú-ul iḥ<sup>11)</sup>-ḥa-az*  


---

 § 162. *šum-ma a-wi-lum*  
*áš-ša-tam || i-ḥu-uz*  
 10 *Tur<sup>meš</sup> ú-li-zum-ma*  
*Sal ši-i*  
*a-na ši-im-tim*  
*it-ta-la-ak*  
*a-na še-ri-ik-ti-ša*  
 15 *a-bu-ša || ú-ul i-ra-ag-gu-um*  
*še-ri-ik-ta-ša*  
*ša Tur<sup>meš</sup>-ša-ma*

1) S. *mi*. 2) Tak podług fotografii, L. mylnie *lum*.  
*di-nu*. 4) S. *up*. 5) S. + *ma*. 6) Glossa *mi* = S.

8) Tak podług fotografii. Znak *az* już prawie na IV. kolumnie.

10) S. *áš-ša-zu*.

11) S. *i-iḥ*.

3) S. *id*.

7) S. *a*.

9) S. *šum*.

## § 163.

- šum-ma a-wi-lum*  
*dš-šá-tam || i-ḥu-uz-ma*  
 20 *Tur<sup>meš</sup> la ú-šar-ši-šú*  
*Sal ši-i*  
*a-na ši-im-tim || it-ta-la-ak*  
*šum-ma tir-ḥa-tam*  
*šá a-wi-lum šú-ú*  
 25 *a-na É e-wi<sup>1)</sup>-šú*  
*ub-lam<sup>2)</sup>*  
*e-mu-šú || ut-te-ir-šú<sup>3)</sup>*  
*a-na ši<sup>4)</sup>-ri-iḥ-ti || Sal šú-a-ti*  
*mu-uz<sup>5)</sup>-za ú-ul i-ra—ag-gu-um*  
 30 *še-ri-iḥ-ta-šá*  
*šá É a-bi-šá-ma*  
 (§ 164). *šum<sup>6)</sup>-ma e-mu-šú*  
*tir-ḥa-tam || la ut-te—ir-šú*  
*i-na še-ri-iḥ[-ti-šá]<sup>7)</sup>*
- 

Luka obejmuje 22 wiersze.

Razem wierszy  $34 + b \ 22 = 56$ .

V. Kol. = XI<sup>r</sup> 61—83.

(§§ 166—167 środek).

## § 166.

- 1 *šum-ma a-wi-lum*  
*a-na Tur<sup>meš</sup> šá ir-šú-ú*  
*dš-šá-ti<sup>8)</sup>*  
*i-ḥu-uz<sup>9)</sup>*  
 6 *a-na Tur-šú || ši-iḥ-ri-[im]*  
*dš-šá-tam || la i-ḥu-uz*  
*wa-ar-ka a-bu[-um]*  
*a-na ši-im-[tim]*

1) S. *mi*. 2) S. *lu*. 3) S. *šum*. 4) S. *še*. 5) S. niema.

6) Niema linii rozdziału, a więc § 164 stanowi z § 163 łączną całość. S. mylnie rozłączył. 7) Tak podług fotografii. 8) S. *tim*.

9) W tekście S. wiersz 3—4 na jednej linii.

- it-ta-la-[ak]* <sup>1)</sup>  
 10 *i-nu-ma aḥ-[ḥu]*  
*i-zu-uz-[zu]*  
*ina Nig. Ga [Ē.A.Ba]*  
*a-na a-ḥi-[šú-nu || ši-iḥ-ri-im]*  
*šá áš-šá-tam [la aḥ-zu]*  
 15 *e-li-a-at [zi-it-ti-šú]*  
*Kú. Babbar tir [-ḥa-tim]*  
*i-šá-ak[-ka-nu-šum-ma]*  
*áš-šá[-tam]*  
*ú-šá-aḥ[-ḥa-zu-šú]*
- 
- § 167. 20 *šum-ma [a-wi-lum]*  
*áš-šá-tam i[-ḥu-uz-ma]*  
*Tur<sup>mes</sup> [ú-li-zum]*  
*Sal ši-[i]*  
*a-na ši-[im-tim]*  
 25 *it-[ta-la-ak]*  
*wa-ar-[ki-šá]*  
*Sal šá-[ni-tam]*  
*i-t[a-ḥa-az-ma]*
- 

Luka dolna obejmuje przypuszczalnie 40 wierszy.  
 Razem wierszy  $28 + b\ 40(?) = 68(?)$ .

Strona tylna (Reverse).

I. Kol. = XII<sup>r</sup> 73—XIII<sup>r</sup> 33.

(§§ 171 środek — 172 koniec).

Luka górna obejmuje około 35 wierszy.

- § 171. 1—5 — — — — — <sup>2)</sup>  
*Se[g?]* [*Gên ù Tur<sup>mes</sup>-šá*]  
*iš-[-šá-ak-ka-an]*  
*Tur<sup>mes</sup> [ḥi-ir-tim]*

1) S. *it-ta-al-ku*. 2) Licząc podług drugiej kolumny (na fotografii).

- a-na Tur*<sup>mes Sag Gen</sup>  
 10 *a-na ar*<sup>1)</sup>—[*du-tim*]  
*ú-ul i*—[*ra-ag-gu-mu*]  
*h̄i-ir-tum* || š[*e-ri-ik-ta-šá*]  
*ù nu-du*—[*na-am*]  
*šá mu-sà* || *id*—[*d̄i-nu-ši-im*]  
 15 *ú-li* (?)....<sup>2)</sup>  
*i-ki*—[*is*?]—*su*  
*i-na Ê ra-m*[*a-ni-šá*?]  
*a-d̄i ba-al*—[*ta-at i-ka-al*]  
*a-na Kú. Babbar* || *u*[*l i-na-ad-di-in*]  
 20 *wa-ar-k*[*a-za*]  
*šá Tur*<sup>mes</sup>—*šá-ma*]  
 § (172). *šum-ma*<sup>3)</sup> *mu-za* || *nu-du-un-na-am*]  
*la i*[*id-d̄i-iš-ši-im*]  
*še-r*[*i-ik-ta-šá*]  
 25 *ú-š*[*á-la-mu-ši-im-ma*]  
*zi-*<sup>4)</sup>[*it-tam* || *ki-ma Tur. Uš*]

<sup>1)</sup> S. *wa-ar*. Wiersz 10. podług fotografii, w kopii Langdona go niema.

<sup>2)</sup> Langdon czyta *i-na* (jak w tekście Scheila), co zupełnie fałszywe. Także znaki podane w odpisie jego w następnych trzech wierszach są fałszywe, a domysły do tych znaków zaczerpnął L. z tekstu Scheila. Tymczasem tekst nasz w tem miejscu — L. dziwnym sposobem w. 18—26 wypełnia kreskami jako nieczytelne — wykazuje ciekawą bardzo różnicę w porównaniu z tekstem Scheila (XII<sup>r</sup> 83—87), który odpowiada wierszom 15—17 naszego tekstu, a który brzmi:

|                             |                          |
|-----------------------------|--------------------------|
| 83 <i>i-na tup-pi-im</i>    | 84 <i>iš-tu-ru-ši-im</i> |
| 85 <i>i-li-ki-ma</i>        | 86 <i>i-na šù-ba-at</i>  |
| 87 <i>mu-ti-šá uš-sá-ab</i> |                          |

a więc zupełnie odmiennie od naszego tekstu.

<sup>3)</sup> Na fotografii niema linii rozdziału między wierszem 21. a 22., a więc § 172 należy liczyć jako ciąg dalszy § 171, z którym razem stanowi jedną normę.

<sup>4)</sup> S. *ši*. Między w. 25. a 26. na fotografii nie ma brakuje. W tekście Scheila następują po *ú-šá-la-mu-šim-ma* dwa wiersze (Kol. XIII<sup>r</sup> 11—12), których w naszym tekście niema: <sup>11</sup> *i-nu Nig. Ga*  
<sup>12</sup> *Ê mu-ti-šá* »z majątku domu jej męża«. Związek logiczny jednak na tem nie cierpi.

- iš-t[e-en || i-li-ki]*  
*šum-ma [Tur<sup>mes</sup> šá || áš-šum]*  
*i-na Ê(?) š[ú-zi-im || ú-za-aḥ-ḥa-mu-ši]*  
 30 *da-a-a[nu || wa-ar-ka-za]*  
*i-par-ra[su-ma || Tur<sup>mes</sup>*  
*ar-nam<sup>1)</sup> i-[im-mi-du]*  
*Sal ši-i || i-na Ê mu-[ti-šá*  
*ú-ul uz-zi || šum-[ma Sal ši-i]*  
 35 *a-na wa-ši-e<sup>2)</sup>*  
*pa-ni-šá || il<sup>3)</sup>-ta-k[a-an]*  
*nu-du-un-nam<sup>4)</sup>*  
*ša mu-uz<sup>5)</sup>-za || id-di-nu[—ši-im<sup>6)</sup>*

Razem wierszy b 35(?) + 38 = 73.

II. Kol. = XIII<sup>r</sup> 72—XIV<sup>r</sup> 4.

(§§ 175 środek — 176 koniec).

Luka górna obejmuje 27 wierszy.

- § 175.     1     *Tur<sup>mes</sup> it-[ta-la-ad]*  
                  *be-el [Úr]*  
                  *a-na Tur. Sal<sup>7)</sup> a-[wi-lim]*  
                  *a-na wa-ar-du-[tim]*  
                  2     *ú-ul i-ra-gu-um<sup>8)</sup>*  


---

 § 176.     *ù šum-ma lu<sup>9)</sup> Sag<sup>9)</sup> Úr Ê. Gal*  
                  *lu<sup>10)</sup> Sag<sup>9)</sup> Úr Maš. En. Kak*  
                  *Tur. Sal a-wi-lim*  
                  *i-ḥu-uz-ma*

1) S. łączy: *Tur<sup>mes</sup> arnam* jako jeden wiersz.     2) S. *im*.

3) S. *iš*. Langdon w odpisie fałszywie *iš*.     4) S. *na-am*.     5) S. niema.

6) Tak podług odpisu Langdona. Na fotografii ostatnich dwóch znaków niema.     7) S. *Tur<sup>mes</sup> Tur. Sal a-wi-lim*. Langdon uzupełnia

[*ana mârê-ša ù*] *a-na [mârât a[wilim]* co jest technicznie z powodu braku miejsca niemożliwe a syntaktycznie byłoby bardzo niezręcznie wyrażone.     8) Tak podług fotografii. Langdon w odpisie (Pl. 21)

ten wiersz przeoczył.     9) S. niema.     10) S. *ù lu*.

- 10 *i-nu-ma*  
*i-hu-zu-ši*<sup>1)</sup>  
*ga-du-um* || *ši*<sup>2)</sup>-*ri-ik-tim*  
*ša Ê a-bu*<sup>3)</sup>-*ša*  
*a-na Ê* *Sag*<sup>4)</sup> *Ûr Ê. Gal*
- 15 *ù*<sup>5)</sup> *Sag*<sup>4)</sup> *Ûr a-wi-lim*<sup>6)</sup>  
*i-ru-ub-ma*  
*iš-tu in-ne-im-du*  
*Ê i-pu-šú*  
*bi-ša-am ik-šú-du*<sup>7)</sup>
- 20 *wa-ar-ki-ši-im-ma*<sup>8)</sup>  
*lu* *Sag*<sup>4)</sup> *Ur Ê. Gal*  
*ù lu* *Sag* *Ûr Maš. En. Kak*  
*a-na ši-ma-ti-šú*<sup>9)</sup>  
*it-ta-la-ak*
- 25 *Tur. Sal a-wi-lim*  
*še-ri-ik-ta-ša*  
*i-li-ik-ki-ma*<sup>10)</sup>  
 — — — — — *ši*<sup>11)</sup>  
*ù mi-im-ma*
- 30 *ša mu-uz*<sup>12)</sup>-*za ù ši-i*  
*iš-tu in-ni*<sup>13)</sup>-*in-du*  
*ir-šú-ú*  
*a-na ši-ni-šú*<sup>14)</sup>  
*i-zu-uz-zu-ma*<sup>15)</sup>

Razem wierszy  $b\ 27 + 34 = 61$ .

1) W tekście S. XIII<sup>r</sup> 73 stanowią w. 10—11 jeden wiersz.  
 2) S. *še.* 3) S. *bi.* 4) S. niema. 5) S. *ù lu.* 6) S. *Maš. En. Kak* (= *muškênim*). 7) S. *ir-šú-ú.* 8) S. *wa-ar-ka-nu-um-ma.*  
 9) Tak wyraźnie na fotografii. Langdon w odpisie wypełnia ten wiersz kreskami jako nieczytelny rzekomo. S. *ši-im-tim.* 10) Tak podług śladów. Langdon w odpisie czyta: *da-a-a-nu ra(!)-ba*, co w fotografii niema żadnej podstawy a gramatycznie byłoby monstrum. S. *i-li-ki.*  
 11) S. niema tego słowa. 12) S. niema. 13) S. *ne.* 14) Ślady ledwie widziane. 15) Tak podług odpisu Langdona, na fotografii tego wiersza już niema.

III. Kol. = XIV<sup>r</sup> 30—61

(§§ 177 początek — 178 początek)

Luka górna obejmuje 24 wiersze.

- § 177. 1 — — — — —  
           [ú-ul] *ir-ru*(?)-[ub]<sup>1)</sup>  
           [i-n]u-ma a-na É  
           ša-ni-im  
       5 *i-ir-ru-bu*  
           da-a-a-nu  
           wa-ar-ka-at  
           É mu-ti-ša  
           pa-ni-im  
      10 *i-pa-ar*<sup>2)</sup>-ra-su-ma  
           É ša mu-ti-ša  
           pa-ni-im  
           a-na mu-ti-ša || ar<sup>3)</sup>-ki-im  
           ù Sal šú-a-ti  
      15 *i-pa-ak-ki-du*  
           dup-pa-am<sup>4)</sup>  
           ú-še-zi<sup>5)</sup>-bu-šú-nu-ti  
           É i-na-aš<sup>6)</sup>-ša-ru  
           ù ši-ib-hi-ru-tim  
      20 *ú-ra-ab-bu-ú*  
           ú-ne<sup>7)</sup>-a-tim  
           [a-n]a Kú. Babbar || ú-ul i-na-<sup>8)</sup>di-nu  
           ša-a-a-ma-nu-um  
           ša ú-nu-ut  
      25 *Tur*<sup>mes</sup> Nu. Mu. Su<sup>9)</sup>

<sup>1)</sup> Langdon w odpisie podaje tylko dwa ostatnie znaki jako: *ú-ul*, co już dla tego niemożliwe, że w następnym wierszu luka tylko dwie zgłoski objąć może, a więc nie byłoby miejsca dla słowa: *ir-ru-ub*. <sup>2)</sup> S. *par*. <sup>3)</sup> S. *wa-ar*. <sup>4)</sup> Tak podług fotografii. Co L. dalej w odpisie podaje, stoi już na następnej linii. <sup>5)</sup> Tak podług fotografii, znaku *iz* przedtem niema. S. *iz-zi*. <sup>6)</sup> S. niema. <sup>7)</sup> S. *ni*. <sup>8)</sup> S. *na-ad*. <sup>9)</sup> Czyt. *almattim*.

*i-ša-am-mu*

[i-na] *Kú. Babbar-šu || i-te-el-li*

[Nig]. *Ga a-na be-li-šu*

*i-ta-ar*

§ 178. <sup>30</sup> *šum-mu Nin. Dingir Sal. Me<sup>1)</sup>*

Razem wierszy  $b\ 24 + 30 = 54$ .

IV. Kol. = XV<sup>r</sup> 1—24

(§§ 178 środek — 179 początek).

Luka górna obejmuje 30 wierszy.

1—5<sup>2)</sup> — — — — —

*li-ib-ba-ša*

*la ut-ti-ib-bu*

*A. Šà(g)-ša ù*

*Giš Sar-ša<sup>3)</sup>*

10 *a-na e<sup>4)</sup>-ri-ši-im*

*ša e-li-ša*

*ta-a<sup>5)</sup>-bu*

*ir-ri-iz<sup>6)</sup>-za*

*it-ta-na-aš-ši<sup>7)</sup>*

15 *A. Šà(g) Giš Sar É<sup>8)</sup>*

*ù mi-im-ma*

*ša a-bu-ša*

*id-di-mu-ši-im*

*a-di ba-al-ta-at*

20 *ik-ka-al<sup>9)</sup>*

*a-na Kú. Babbar*

*ú-ul i-na(?)<sup>10)</sup>-di-in*

<sup>1)</sup> Wiersz 17—30 podałem podług fotografii. Niezrozumiałem mi jest, dlaczego Langdon w swym odpisie ten cały kawał (z wyjątkiem w. 24—26) wypełnił kreskami jako rzekomo wytarty i nieczytelny. <sup>2)</sup> Licząc podług drugiej kolumny. <sup>3)</sup> Tekst S. łączy w. 8—9 w jeden. <sup>4)</sup> S. *ir*. <sup>5)</sup> S. niema. W. 11—12 stanowią tam jeden. <sup>6)</sup> S. niema. <sup>7)</sup> S. *ši-ši*. <sup>8)</sup> S. niema. <sup>9)</sup> S. *ì-kal*. <sup>10)</sup> S. *na-ad*.

šá-ni-a-am

ú-ul up(?)-pa-al

25 ap-lu-uz<sup>1)</sup>-za

šá ah-hi-šá-ma<sup>2)</sup>

šum-ma Nim. Dingir Sal. Me

ù<sup>3)</sup> Sal za(?)-?-ra(?)<sup>4)</sup>

šá a-bu-šá

§ 179. 30 še-ri-ik-tam<sup>5)</sup>

[iš-ru-ku-ši-im]

Razem wierszy b 30 + 31 = 61.

# V. Kol. (Kolofon).

1 Im Gid. Da IV<sup>kam-ma</sup>

2 ð-nu an-um ši-i-ru-um

— — — — — — — —

— — — — — — — —

— — — — — — — —

6 Al. Gub. Ba

7 Lugál ha-am-mu-ra-bi

Igi. Gán Ur-<sup>d</sup>marduk

IV. tablica

(seryi) „Gdy wzniosły Anu<sup>6)</sup> 6)

[w świątyni (boga) Ellila

w Nippur?]

umieszczonej.

Król Hammurapi.

Kopował Ur-Marduk.

Tekst powyższy obejmował w swej całości pierwotnej kolumny XVIII 28—XV<sup>r</sup> 42 tekstu Scheila, t. j. §§ 145—179. A zatem sześciu kolumnom zapisanym naszej tablicy odpowiada w edycji Scheila okrągło siedm kolumn. Jeżeli ponadto weźmiemy w rachubę, że na tylnej stronie pomnika kolumna każda wykazuje przeciętną ilość 85 rzędów<sup>7)</sup>, podczas gdy na

<sup>1)</sup> S. niema. <sup>2)</sup> W. 20—23 podług fotografii. W odpisie Langdona kreski. <sup>3)</sup> S. ð lu. <sup>4)</sup> S. zi-ik-ru-um. <sup>5)</sup> Na-

stępny wiersz podany w odpisie Langdona na fotografii niewidoczny.

<sup>6)</sup> Tak się zaczyna prolog tekstu kodeksu. <sup>7)</sup> A mianowicie VIII<sup>r</sup>

zawiera 81 rzędów, IX<sup>r</sup>—82, X<sup>r</sup>—83, XI<sup>r</sup>—87, XII<sup>r</sup>—87, XIII<sup>r</sup>—92, XIV<sup>r</sup>—92, XV<sup>r</sup>—96.

naszej tablicy wynosi 60 rzędów przeciętnie, to już ten zewnętrzny format wystarczyłby przy skrupulatności starożytnych kopij, aby odmówić naszej tablicy przynależności do redakcyi tekstu pomnikowego, mimo że według napisu na kolofonie V-jej tylnej kolumny pochodzi z czasów Hammurapiego i należy do seryi tablic, oznaczonej podług wstępnych słów tekstu pomnika „gdy wzniosły Anu“<sup>1)</sup>). Dalszem zewnętrznem znamieniem naszego fragmentu jest, że poszczególne normy są od siebie oddzielone linią widoczną, wzdłuż całej kolumny biegnącą, która dotyczący tekst jako odrębny paragraf markuje. Tego znamienia tekst pomnika nie posiada<sup>2)</sup>), który bez przerwy biegnie przez wszystkie 49 kolumn. Stąd poszło, że wydawca Scheil podział na paragrafy skutecznił tylko na podstawie własnego widzimisie, kierując się przedewszystkiem jako wskaźnikiem słówkiem *šumma* „jeżeli“ rozpoczynającym każdą nową normę. Tymczasem nasz fragment poucza, że podział Scheila jest nieraz mylny i że przy odgraniczeniu norm nie należy się kierować jedynie formalnem kryterjum, jakie podaje wstępne słowo *šumma* lecz że należy także uwzględnić związek treści. I tak okazuje się w granicach tekstu, jakie nasz fragment obejmuje, że §§ 151.—152 w edycyi Scheila mimo rozłączającego *šumma* stanowią jedną normę, taksamo §§ 163—164 i §§ 171—172. A ponieważ we wszystkich trzech razach łączność norm polega na wspólności podmiotu prawnego, w nich występującego, przyczem druga norma reguluje tylko odmienny *casus* normy głównej, to drogą analogii można śmiało twierdzić, że i wszędzie indziej, gdzie jest w dwóch lub trzech bezpośrednio po sobie następujących normach wspólny podmiot, należy te dwie (względnie trzy) normy (mimo *šumma* rozdziału) w jedną połączyć i jako jeden paragraf liczyć. A takich wypadków jest w kodeksie większa ilość, gdzie podział Scheila należy modyfikować. I tak należą ściśle do siebie jako jedna norma: §§ 3—4; \*23—24;

<sup>1)</sup> W bibliotekach babilońsko-assyryjskich oznaczano teksty do siebie należące, podług pierwszych słów tekstu, taksamo dziś jeszcze się oznacza nazwy hebrajskie poszczególnych części Pięcioksięgi Mojżesza.

<sup>2)</sup> Natomiast występuje znowu w drugim fragmencie (Poebla), w dalszym ciągu tej rozprawy omówionym.

35—36; 61—63; 100—101; 102—103; 117—118; 122—123; 133<sup>a</sup>—133<sup>b</sup> (*Ugnad*); 138—140; 142—143; 146—147; 186—187; 188—189; 197—199; 206—208; 209—210; 211—212; 213—214; \*215—217; 219—220; \*221—223; 229—232; \*242—243; \*251—252; 253—254; 255—256; 259—260; 262—263; 268—270; 275—276; 280—281 <sup>1)</sup>).

Przez to ściągnięcie paragrafów wyliczonych ilość paragrafów zawartych w kodeksie nie wynosiłaby 283 jak Scheil podzielił lecz (o 37 mniej) t. j. 246 <sup>2)</sup>. Różnice w pisowni są wyżej w tekście wszędzie zamarkowane, do jakichś wniosków krytycznych jednak nie dają podstawy.

Ważniejsze jednak od tych znamion zewnętrznych naszego fragmentu są wskazówki wewnętrzne, które każą nam upatrywać w tekście naszym redakcyę odmienną od redakcyi tekstu pomnika Luwru. Tekst nasz bowiem wykazuje różnice nie tylko formalnej natury ale także różnice w treści samej, które byłyby niewytłumaczone, gdyby ten tekst miał być dosłowną kopią pomnika. Przejdźmy te różnice poszczególnie w porządku paragrafów.

§§ 146—148. Wpada zrazu w oko, że § 147. w naszym fragmencie wcale nie istnieje, po § 146 następuje bezpośrednio § 148. po znamiennej linii rozdziału. I otóż ciekawe jest, że § 147 nie jest samodzielną normą lecz w swej treści nawiązuje (podmiot wspólny!) do normy § 146-go, normując sam specjalny *casus* normy głównej. Dla lepszego zrozumienia podaję obydwie paragrafy w tłumaczeniu.

§ 146. „Jeżeli ktoś pojął żonę, a ta niewolnicę mężowi

<sup>1)</sup> We wszystkich tych wypadkach też podmiot logiczny nie jest też w drugiej (względnie trzeciej) normie wymieniony, w niektórych także orzeczenie jest tylko domysłne (dotyczące normy zaznaczone są gwiazdką \*). Powyższej modyfikacyi podziału paragrafów domagałem się jeszcze dziesięć lat temu w recenzji opracowania kodeksu przez Kohlera - Peisera, na podstawie logicznego tylko związku. Por. »Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes« XVIII (1904) str. 212—213.

<sup>2)</sup> Ten podział potwierdza także fragment Poebła, jak z dalszych wywodów wyniknie w drugiej części tej rozprawy.

swemu<sup>1)</sup> dała (i ta) dzieci zrodziła, następnie niewolnica owa z panią swoją współzawodniczy; ponieważ dzieci zrodziła, pani jej za pieniądze (jej) nie sprzedaje; kajdany jej nałożywszy, zaliczy je między niewolnice.

(§ 147). Jeżeli dzieci nie zrodziła, sprzedaje ją pani jej za pieniądze<sup>2)</sup>.

Fakt ten, że w naszym fragmencie niema wcale § 147. (a ściśle się wyrażając drugiej części § 146-go) można a priori dwojako interpretować: 1) § 147 jest w tekście pomnika interpolacją dla jaśniejszego ujęcia normy wcielonej, za czem idzie, że nasz fragment reprezentowałby tekst od tamtego starszy — ale w granicach panowania Hammurapiego. 2) Redaktor fragmentu, mając przed sobą tekst pomnika, świadomie skreślił § 147. jako zbyteczny, bo logicznie już z treści głównej normy (§ 146) wynikający i wysnuć się dający. Bo skoro norma główna zakaz sprzedania niewolnicy uzasadnia okolicznością, że zrodziła dzieci, to rozumie się samo przez się, że bezdzietną niewolnicę-nałożnicę, jeżeli z panią swoją współzawodniczy, może pani też sprzedać. W takim razie fragment nasz byłby młodszy od tekstu pomnika — również w granicach Hammurapiego. Której z tych dwóch możliwych ewentualności należy dać pierwszeństwo, da się rozstrzygnąć dopiero po rozpatrzeniu dalszych różnic w treści norm naszego fragmentu.

§§ 171—172. W tych dwóch paragrafach, które według naszego fragmentu stanowią jedną normę, uderzają dwie odmianki w tekście, które mają związek z treścią.

a) Kol. I<sup>r</sup> 13—8.

S. Kol. XII<sup>r</sup> 80—87.

13 *ù nu-du-na-am*  
*ša mu-sà id-[di-nu-ši-im]*  
 15 *ù-li(?) — ....*  
*i-ki-p-su*  
*ina Ê ra-m[a-ni-ša]*  
*a-di ba-al-[ta-at i-ka-al]*

80 *ù nu-du-na-am*  
*ša mu-za id-di-nu-ši-im*  
*i-na tup-pi-im*  
*iš-tu-ru-ši-im*  
*i-li-ki-ma*  
 85 *i-na šù-ba-at*  
*mu-ti-ša uš-ša-ab*  
*a-di ba-al-ta-at i-ik-ka-al*

<sup>1)</sup> Scil. jako nałożnicę.

<sup>2)</sup> *šum-ma mârê la ú-li-id be-li-za a-na kaspim i-na-ad-di-iš-ši.*

Niestety w. 15—16 nie dają się odcyfrować w zupełności, ale to widać, że słów „na tabliczce jej zapisał“ w naszym tekście niema, dalej w. 17—18 w nim brzmi: „w domu jej własnym, dopokąd żyć będzie, będzie spożywała“, podczas gdy tekst pomnika w. 85—87 brzmi: „w mieszkaniu męża swego zamieszka, dopokąd żyć będzie, będzie spożywała“.

b) Po wierszu 25. naszego tekstu brakuje dwóch wierszy z tekstu pomnika Kol. XIII<sup>r</sup> 11—12: *i-na Nig. Ga Ê mu-ti-ša* „z majątku (ruchomego) domu jej męża“. Czy z tej okoliczności można wnosić, że tekst pomnika ogranicza pretensje spadkowe żony do mienia ruchomego, podczas gdy w naszym fragmencie może je także z nieruchomości zaspokoić? Nie śmiem tego twierdzić, ale to jedno z obu odmianek w §§ 171—172 wynika jasno, że tekst pomnika w stosunku do tekstu fragmentu wykazuje pewne poprawki, które jako takie tłumaczyć się dadzą, że zatem może być młodszy od niego.

§ 175. Kol. II<sup>r</sup> 1—5 brzmi w tłumaczeniu „Jeżeli ona<sup>1)</sup> dzieci urodzi, pan niewolnika przeciw kobiecie wolnej z powodu niewolnictwa nie podniesie pretensyi“.

Według tego brzmienia kodyfikator waruje prawo wolności li tylko żony, o dzieciach wcale nie wspominając. Natomiast tekst pomnika słowami „przeciw dzieciom kobiety wolnej“ waruje li tylko prawo dzieci do wolności. Wobec tego jednak, że kwestya prawna wobec różnicy stanu może dotyczyć tylko dzieci, co do których może zachodzić wątpliwość, czy idąc za matką są wolne, czy za ojcem niewolne, co u różnych ludów rozmaicie bywa regulowane<sup>2)</sup>, podczas gdy wolność żony, która jako wolna w małżeństwo wstąpiła z góry nie może podlegać wątpliwości<sup>3)</sup>, nie można w różnicy brzmienia tekstu upatrywać

<sup>1)</sup> t. j. kobieta wolna, zamężna za niewolnikiem pałacu lub wyzwolencem (ministerialis).

<sup>2)</sup> W rzymskim prawie zasada brzmi: *Semper qui nascitur deteriore parentis statum sumit*. Tak samo w starogermańskim prawie: *Kinder verschiedenen Standes folgen der ärgeren Hand*. Por. także Post, *Ethnologische Jurisprudenz* (1894) I 86.

<sup>3)</sup> Pośrednio wynika to także z § 171. kodeksu, gdzie nawet niewolnica nałożnica, jeśli dzieci zrodziła, po śmierci męża otrzymuje

różnicy rzeczowej lecz należy przypuścić, że zachodzi tu pomyłka pisarza, który mając przed sobą *Tur<sup>mes</sup> Tur. Sal.* w kopii swojej pierwsze *Tur* (= *māru* „dziecko“) przeoczył i opuścił.

§ 176. Kol. II 15 fragmentu brzmi: *ù SagÛr a-wi-lim* „niewolnik człowieka (prywatnego)“ wobec *SagÛr Maš. En. Kak.* „niewolnik wyzwolenca“, tekstu pomnika. Że tu zachodzi pomyłka, wskazuje już Kol. II 7, gdzie czytamy *Sag Ûr Maš. En. Kak.*, tak samo jak w tekście pomnika.

Dla rozstrzygnięcia kwestyi chronologicznego stosunku naszego fragmentu do tekstu pomnika<sup>1)</sup> decydujące mogą być jedynie odmianki w §§ 171—172, które — o ile je w tekście pomnika za poprawki późniejsze uważać można — przemawiałyby za starszem pochodzeniem fragmentu. Za tem idzie, że redaktor pomnika § 147. jako logicznie z § 146. wynikający świadomie opuścił. Ale ramy chronologiczne są dosyć szczupłe. Ponieważ według kolofonu fragment pochodzi z czasów Hammurapiego i należy do seryi *Înu Anu šîrum*, któremi to słowami zaczyna się prolog kodeksu a ponieważ dalej prolog ten, w którym wymienione są zwycięstwa Hammurapiego nad sąsiednimi państewkami południa i wschodu, nie mógł być zredagowany przed rokiem 31. panowania tegoż króla — o ile że dopiero w tym roku odniósł on zwycięstwo nad Rîm-Sinem, królem południa, największym swoim przeciwnikiem<sup>2)</sup> — pozostaje więc dla umieszczenia naszego fragmentu tylko krótki okres między 1. a 31. rokiem panowania Hammurapiego t. j. 2123—2092 przed Chr. Jak już wyżej zaznaczyłem, odmianki stylistyczne, gramatyczne i graficzne są same przez się ciekawe ale

---

wolność. Tembardziej tej wolności nie może tracić kobieta przed małżeństwem wolna.

<sup>1)</sup> Langdon wyraża również w swych krytycznych uwagach przypuszczenie, że fragment jest starszy od tekstu pomnika, ale twierdzenia swego niczem nie uzasadnia.

<sup>2)</sup> Por. Schorr, *Altbabylonische Rechtsurkunden* II (sprawozdania wiedeńskiej Akademii 1909) str. 21 uw. a). Por. także rejestr dat panowania Hammurapiego w dziele mojem *Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechtes* (Vorderasiat. Bibliothek V) str. 591. Pracę tę cytuję dalej w skróceniu »Urkunden (VAB V)«.

dla ustalenia chronologicznego wskazówek żadnych nie podają<sup>1)</sup>. Należy się spodziewać, że prędzej czy później odnajdą się jeszcze inne tablice tej samej seryi i redakcyi, do której należy nasz fragment, a wówczas będzie można na szerszej podstawie pewniejszą dać odpowiedź na stosunek redakcyi tekstu fragmentu do redakcyi tekstu pomnika Luwru.

## 2.

A. Poebel, Fourth (?) Tablet of the Code of Hammurabi, Nippur<sup>2)</sup>. Opublikowany w dziele: *Historical and grammatical Texts (University of Pennsylvania, The University Museum, Publications of the Babylonian Section Vol. V, Philadelphia 1914)*. Tekst w odpisie klinowym Pl. XXXIX—XL (Nr. 93), fotografia Pl. CVIII—CIX<sup>3)</sup>.

Fragment powyższy, który pochodzi również z wykopalisk uniwersytetu pensylwańskiego w Nippur<sup>4)</sup>, a przechowany w muzeum uniwersyteckim w Filadelfii, przedstawia się jako tablica palona 13·5 cm długa, 15 cm szeroka o 12 kolumnach (3 cm. szerokości każda)<sup>5)</sup>, z nich sześć na przedniej a sześć na tylnej stronie. Podczas gdy tylna strona tablicy jest mocno uszkodzona, to szczęśliwym trafem pierwsze trzy kolumny przedniej strony, które zawierają w przeważnej części nieznane dotąd normy z luki tekstu pomnika, są stosunkowo znacznie lepiej zachowane, tak że nawet uszkodzone miejsca można ze związku rzeczowego z pew-

<sup>1)</sup> Por. jednak formę *il-ta-ka-an* = *ištakan* Kol. I<sup>r</sup> 36. To przejście *š* w *l* przed zębowymi spółgłoskami jest w każdym razie młodszej daty niż okres Hammurapiego. Należy je tedy kłaść na karb kopisty z nowobabilońskich czasów.

<sup>2)</sup> Tytuł ten podaje wydawca pod odbitką fotograficzną Pl. CVIII—CIX.

<sup>3)</sup> Równocześnie z V. tomem, który zawiera tylko klinowe fotografie, wyszły także tomy IV. i VI. (IV. *Historical Texts*, VI. *Grammatical Texts*), które zawierają opracowanie większej części tekstów historycznych i gramatycznych z tomu V-go. Fragment kodeksu jednak nie jest między tymi tekstami opracowany.

<sup>4)</sup> Bliższych dat Poebel na razie o tej tabliczce nie podał.

<sup>5)</sup> Wymiary podaje podług fotografii.

nem prawdopodobieństwem zrekonstruować. Mniej więcej w połowie trzeciej kolumny (w. 24-ty) na przedniej stronie zaczyna się tekst równorzędny z tekstem pomnika, a mianowicie począwszy od § 101. i obejmuje — abstrahując od zupełnie zniszczonych części na tylnych kolumnach — normy dalsze aż do § 161. włącznie.

Że ten fragment również jest pochodzenia starobabilońskiego, prawdopodobnie także z czasów Hammurapiego, nie może ze względu na charakter pisma podlegać wątpliwości. Że jednak nie może należeć do tej samej seryi, do której fragment poprzedni (Langdona) należy, wynika bezpośrednio już z tego, że tekst nasz po części w ramach §§ 145—161 obejmuje te same normy co tamten, dalej że szerokość kolumny w naszym fragmencie jest o jeden cm. większa niż w tamtym i że wreszcie graficznie oba teksty często od siebie odbiegają, taksamo jak nasz tekst także od tekstu pomnika<sup>1)</sup>.

Odnosnie do zewnętrznej strony tekstu są dwa znamienne rysy godne uwagi. 1) Poszczególne normy są od siebie oddzielone linią poprzeczną wzdłuż całej kolumny a ponadto przestrzeń jednego następnego wiersza pozostaje wolną<sup>2)</sup>. 2) Tekst nasz zawiera — co dziwna tylko w trzech miejscach — nadpisy tytułowe nad normami (Obv. Kol. V 37; VI 16. 40), które treść samej normy znamionują jako wypadek procesowy (*di-bāba*) z praktyki sądowej. Dlaczego tylko trzy normy w całym fragmencie są tytułem zaopatrzone, trudno odgadnąć, na wszelki wypadek jednak potwierdzają te nadpisy przypuszczenie już dawniej wyrażone, że kodeks Hammurapiego powstał z wyroków sądowych, zapadłych w konkretnych wypadkach procesowych, na co wskazuje już także kazuistyczne sformułowanie

<sup>1)</sup> Byłoby bardzo ważnem wiedzieć, czy § 147 (w tekście pomnika Luwru), którego we fragmencie Langdona nie ma, w naszym tekście istniał. Niestety dotyczące miejsce na końcu X. tylnej kolumny jest zupełnie zniszczone. Są tylko ślady § 146. *it-ta-[la-ad]* = S. Kol. VIII<sup>r</sup> 47. Z kolumną XI. zaczyna się już § 148. Por. jednak dalej uwagi do tekstu §§ 146—148.

<sup>2)</sup> We fragmencie Langdona rozdział między poszczególnymi normami markuje tylko linia poprzeczna, podczas gdy w tekście pomnika Luwru wcale rozdziału zewnętrznego nie ma.

norm prawnych. Według powyższej wskazówki (ad 1) należy następujące paragrafy wbrew podziałowi Scheila w jedną łączną normę połączyć: §§ 100—101; 102—103; 115—116; 117—118; 142—143; 148—149; 151—152.

Podajemy teraz dosłowny tekst fragmentu, a mianowicie, o ile wypełnia lukę pomnika Luwru aż do § 100. w transkrypcyi i tłumaczeniu, tekst dalszy zaś tylko w transkrypcyi z uwzględnieniem odmianek tekstu głównego i fragmentu Langdona (w ramach §§ 145—161).

Mus. Phil. Nr. 93<sup>1)</sup>).

Strona przednia.

I. Kol.

|        |         |                           |      |                 |
|--------|---------|---------------------------|------|-----------------|
| § A. 1 | — — — — | <i>lam</i> (?) <i>-šū</i> | § A. | — — — — — — — — |
|        | — — — — | <i>-an-šū</i>             |      | — — — — — — — — |
|        | — — — — | <i>-ru-šum</i>            |      | — — — — — — — — |

## Przestrzeń wolna.

§ B. 5 [šū]m-ma Dam. [Kar še-  
am ñ] Kú. Babbar-am  
a-na Har. Ra [id-d]i-in  
a-na 1 Kur-e [60] Še Máš  
i-li-[i]k-ki  
šum-ma Kú. Babbar a-  
na Har. R[a i]d-di-in  
10 a-na 1 šikíl Kú. Babbar-im  
Igi. VI. Gál 6 Še Máš-am  
i-li-ik-ki

## Przestrzeń wolna.

§ C. *šum-[m]a a-w[i]-lum*      § C. Jeżeli maż, <sup>15</sup> który ma

<sup>1</sup>) Poebel, Historical and grammatical Texts (Babyl. Exped. V). Pl. XXXIX—XL = Fot. Pl. CVIII—CIX.

<sup>2)</sup> Tj. pieniądze w srebrze.      <sup>3)</sup> 1 Kur (bibl.  $\text{זָר}$ ) = 300 Ka.

<sup>4)</sup>  $= \frac{1}{5}$  Kur = 20%.      <sup>5)</sup> 1 szekel = 180 Še.      <sup>6)</sup> = 36 Še = 20%.

15 *šá hu-bu-ul-lam [i-š]ú-ú*  
*Kú. Babbar a-na tu*  
*[ur-ri]-im*  
*la i-šú še-a-am-ma [i]-šú*  
*[ki]-ma ši-im-da-[at] Lu-gal*  
*[še-am] a-na Máš. Bi*  
 - - - *zi (?) - ma*

20 *[i]-li-[ik]-ki*  
*[šu]m-ma Dam. Kar ik-*  
*[ki-ir-m]a*  
*[e]-li 1 Kur-[e 60 Še Máš]*  
*[ù lu] e-[li 1 ši-ki]l Kú.*  
*Bab-bar-im]*

*Igi. VI. Gál 6 Š[e Máš-am]*

25 *ú-wa-at-te-[ir-ma]*  
*[i]l-ki i-n[a] mi-[im-ma]*  
*ša id-di-nu i-t[e-el-li]*

Przestrzeń wolna.

§ D. *šum-ma Dam. Kar Š[e* § D.  
*ù lu Kú. Babbar]*

30 *a-na Máš [id-di-in-ma]*  
*Máš ma - - - -*  
*še-e-im Kú. Babbar-i[m] - -*  
*il-te-ki-ma - - - mi-[š]ú(?)*  
*še-um ù Kú. [Babbar]*  
 - - - *[Maš]. Bi*

35 *[ú]-ul - - - - - ši 2)*

5—6 wierszy odłamanych.

dług procentowy, srebra do zwrócenia nie posiada, zboże natomiast posiada, skoro <sup>1)</sup> podług taryfy królewskiej zboże jako odsetki swoje [odmierzy?], (kupiec je) <sup>20</sup> weźmie.

Jeżeli kupiec, oszukując, ponad (taryfę za): każdy Kur [60 Ka zboża jako odsetki albo też] po[nad (taryfę za): 1 shekel srebra] <sup>1/6</sup> (szekli) 6 Še [jako odsetki],  
 25 podwyższywszy wziął, wszystko cokolwiek dał, straci.

Jeżeli kupiec z[boże albo też srebro] <sup>30</sup> za odsetkami [oddawszy], odsetki - - - zboża, srebra - - - wzięwszy - - - zboże i srebro - - - jako odsetki swe <sup>35</sup> nie - - .

<sup>1)</sup> Tu i dalej wyrażam w tłumaczeniu syntaktycznie ważny element *ma* przez zdanie podrzędne albo — gdzie podmiot tensam — przez imiesłowną konstrukcję, podobnie jakto D. H. Müller pierwszy w swem tłumaczeniu polskiem kodeksu Hammurapiego konsekwentnie czynił, co ściśłość i naukową wartość tłumaczenia jego znacznie podnosi ponad tłumaczenia w innych językach.

<sup>2)</sup> albo *lim*.

## II. Kol.

§ E. [šum-ma Dam. Kar Kú. § E. Babbar-am]  
 1 ú<sup>1)</sup> lu še-[a-am šá im-  
 hu-ru]  
 ma-la i[m-hu-ru]<sup>2)</sup>  
 la uš-ta-aḥ-ri-z[u-ma]  
 dup-pa-am e-še-ta-am la  
 iš-tu(du)-ur  
 5 ú lu ši-ba-tim a-na Sag.Du<sup>3)</sup>  
 ut-te-iḥ-hi  
 Dam. Kar šú-ú še-am  
 ma-la il-ku-ú  
 uš-ta-šá-an-na-ma ú-ta-a-ar

Przestrzeń wolna.

§ F. 10 šum-ma Dam. Kar še-  
 am ù Kú. Babbar-am  
 a-na hu-bu-ul-li-im id-  
 di-in-ma  
 i-nu-ma a-na Har. Ra  
 id-di-nu  
 Kú. Babbar-am [i-n]a  
 ab-ni-im [a] Di-tim<sup>4)</sup>

§ E. [Jeżeli kupiec srebra]  
 albo też zboża, [które  
 otrzymał], tyle ile [o-  
 5 trzymał], nie potrąciw-  
 szy, nowej tabliczki<sup>5)</sup>  
 nie napisał, albo też od-  
 setki do kapitału doli-  
 czył<sup>6)</sup>, kupiec ów zboże,  
 tyle ile wziął, podw o-  
 iwszy, zwróci.

§ F. 10 Jeżeli kupiec zboże albo  
 srebro za oprocentowa-  
 niem dawszy, w czasie  
 gdy za oprocentowa-  
 niem dał, srebro podług  
 wagi<sup>7)</sup> nie zupełnej  
 albo zboże podług mia-  
 ry nie zupełnej dał,

1) Graficzna właściwość naszego tekstu. W tekście pomnika Luvru spójnik ù bez wyjątku pisany jest znakiem ù.

2) Uzupełnienie moje w pierwszych trzech wierszach prawdopodobne według związku.

3) Czyt. *kaḫkadim*.

4) Czytaj: *šalim tim*.

5) Scil. kwitu dłużnego.

6) W pierwszym wypadku wierzyciel otrzymaną na spłatę kapitału kwotę policzył na poczet odsetek, licząc dalej odsetki od pierwotnej sumy. W drugim wypadku nie zapłacone odsetki doliczył do kapitału, aby uzyskać odsetki od odsetek.

7) Dosł. Kamienia. Por. bibl. *אבן יסוד* Dent. XXV 15.

ù še-am i-na <sup>Giš</sup>Bar la  
 Di-tim<sup>1)</sup>  
 15 id-di-in  
 ù i-nu-ma im-hu-ru  
 Kú. Babbar-am [i-n]a  
 [a]b-n[i]-i[m] [ra-bi-  
 tim]<sup>2)</sup>  
 še-a[m i-na <sup>Giš</sup>Bar ra-  
 bi-tim]  
 im-hu-[ur Dam. Kar  
 šú-ú]  
 20 i-na mi[-im-ma šá id-  
 di-nu]  
 i-[te-el-li]

Przestrzeń wolna.

§ G. šum-ma [a-wi-lum]  
 a-na hu-[bu-ul-li-im]  
 25 imêram (?)<sup>3)</sup> - - - -  
 id-di-in  
 i-na mi-im-ma [šá i]d-di-nu  
 i-te-[e]l-li

Przestrzeń wolna.

15 w czasie zaś gdy (wie-  
 rzetelność) przyjął<sup>4)</sup>,  
 srebro podług wagi  
 [wielkiej]<sup>5)</sup>, zboże [po-  
 dług miary wielkiej]<sup>5)</sup>  
 przyjął, [kupiec ów],  
 20 wszystko co[kolwiek  
 dał], s[traci].

§ G. Jeżeli mąż za oprocen-  
 25 towaniem osła (?) dał<sup>6)</sup>,  
 wszystko co[kolwiek  
 dał], s[traci].

<sup>1)</sup> Czytaj: *šalim-tim*.

<sup>2)</sup> Uzupełnienie prawdopodobne na podstawie analogii § 108 kodeksu (Kol. II rev. 18).

<sup>3)</sup> Idg. *Anšu* (?).

<sup>4)</sup> Scil. odebrał.

<sup>5)</sup> Scil. nadmiernej. Żywo przypomina ta norma zakaz biblijny Deut. XXV 13—16 co do podwójnej wagi i miary, wielkiej i małej, »Nie będziesz miał w twojej sakwie podwójnego kamienia, wielkiego i małego. Nie będziesz miał w twoim domu podwójnej miary, wielkiej i małej. Kamień pełny i rzetelny będziesz miał, miarę pełną i rzetelną mieć będziesz....«.

<sup>6)</sup> Jeżeli lektura w. 25. jest trafna, to norma orzeka: »Jeżeli ktoś, wynajmując drugiemu bydło robocze, liczy, wyzyskując najemcę, odsetki od sumy najmu, traci to co dał. Por. § 241 Kod. Ham. analogiczny zakaz brania w zastaw bydła roboczego.

§ H.<sup>1)</sup><sup>30</sup> *šum-ma a-wi-lum*  
*š[e-a]m à Kú. Babbar-am-it-ti<sup>2)</sup>*  
*Dam. K[ar]*  
*il-ki-e-ma*  
*še-am à Kú. Babbar-am*  
*a-na tu-ur-ri-im*  
*la i-šú-ú<sup>3)</sup>*  
<sup>35</sup> *b[i-š]á-am-ma i-šú*  
*[m]i-im-ma ša (!) i-na<sup>4)</sup>*  
*ga-ti-šú*  
*i-ba-úš-šú-ú*  
*ma-ḥar<sup>5)</sup> šī-bi ki-ma ub-*  
*ba-lu<sup>6)</sup>*  
*a-na Dam. Kar-šú i-na-*  
*ad-di-in*  
<sup>40</sup> *Dam. Kar ú-ul<sup>7)</sup> ú<sup>8)</sup>-*  
*pa-aš*  
*i-ma<sup>9)</sup>-ha-ar*

§ H. <sup>30</sup> Jeżeli mąż, zboże lub  
srebro od kupca wzię-  
wszy, zboża lub srebra  
do zwrócenia nie po-  
siada,<sup>35</sup> natomiast (inne)  
mienie posiada, cokol-  
wiek w jego ręku się  
znajduje, przed świad-  
kami, odpowiednio jak  
oszacują<sup>10)</sup>, kupcowi  
(wierzycielowi) swemu  
da.<sup>40</sup> Kupiec nie będzie  
się wzbraniał<sup>11)</sup>, przyj-  
mie.

III. Kol.<sup>12)</sup>

§ I (wzgl. J). — — — — — § I (wzgl. J). — — — — —  
— — — — — — — — — — —  
<sup>3</sup> *ul-da-[ak]* będzie zabity.

Przestrzeń wolna.

<sup>1)</sup> Ten paragraf jest identyczny z tekstem fragmentu kopii assyryjskiej kodeksu DT Kol. I rev., opublikowanego przez Meissnera w »Beiträge zur Assyriologie« III str. 493 i nast. (§ III). Ungnad, Hammurabi's Gesetz II str. 36 wciela go jako domysłny § 96 na początku kolumny XXIII. przedniej strony pomnika. <sup>2)</sup> DT *a-na*, w każdym razie błędne. <sup>3)</sup> DT *i-šu*. <sup>4)</sup> DT brakuje *i-na*. <sup>5)</sup> DT *ḥa-ar*. <sup>6)</sup> DT *lum* (?). <sup>7)</sup> DT *ul*. <sup>8)</sup> DT *up*. <sup>9)</sup> DT *maḥ*. <sup>10)</sup> Dosł. za odpowiednie uznają. Forma gramat. II<sup>1</sup> od *apálu*. Do przejścia *p-b* por. Schorr, Urkunden (VAB V) str. XXVI nn. 7 = *á*) i Nr. 54 tamże, w. 13 (str. 86). <sup>11)</sup> Por. Kod. Ham. § 47 (Kol. XIII obv. 65). Etymologia słowa jeszcze nie wyjaśniona. <sup>12)</sup> Na początku luka obejmująca około 18 rzędów, a w przybliżeniu dwa paragrafy, z drugiego ostatnie słowo zachowane.

§ K. 5 *šum-ma a-wi-lum a-na a-wi-lim*

*Kú. Babbar a-na Tab.*

*Ba id-di-in*

*ne-me-lam ù bu-tu-ug-ga-am*

*ša ib-ba-šu-ù ma-ḥar ilim*

*mi-it-ḥa-ri-iš i-zu-uz-zu*

10 Przestrzeń wolna.

§ L. = § 100. *šum-ma Dam.*

*Kar-um*

*a-na Šagan. Lal<sup>1)</sup>-i[m]*

*Kú. Babbar-am a-na*

*ki(?) -bi-[im?]*

*[ú lu Še a-na pa-š]á-*

*ri-[im]*

15 *id-[di]-in-ma*

*a-na Kaskal<sup>2)</sup> i[t]-ru*

*-uz-zu*

*Šagan. Lal i-na Kaskal*

*[ša Dam. Kar i-t-ru]-*

*du-šum*

— — — — — *ab(?)*

20 *šum-ma a-šar] il-li-ku*

*ne-me-lam i-ta-mar*

*[ši-ba-at<sup>3)</sup> Kú. Babbar ||*

*ma-la il]-ku-ú*

§ K. 5 Jeżeli mąż mężowi (drugiemu) srebro (pieniądze) na spółkę dał, zysk i szkodę, jakie będą, przed Bogiem<sup>4)</sup> wzajem podziela.

§ L. = § 100. Jeżeli, skoro kupiec agentowi srebro do rozpożyczenia (?)<sup>5)</sup> [albo też zboże dla zbytu] dał, w podróż (handlową) go wyprawił, agent w podróży, [w którą kupiec go wy]prawił...<sup>6)</sup> [jeżeli w miejscu], dokąd poszedł, [zysk] ujrzał, [odsetki srebra, tyle ile]wziął, [uporządkowawszy, wówczas kiedy się obliczą] kupcowi swemu zwróci.

<sup>1)</sup> Czyt. *šamallim*. <sup>2)</sup> Czyt. *ḥarrānim*. <sup>3)</sup> Tutaj nawiązuje tekst pomnika Luwru § 100 (kol. I rev. 1). Z wiersza 22. zachowane tylko ostatnie dwie zgłoski. Luka między w. 22. a początkiem następnej normy obejmuje, odliczając wolną jedną linię, razem trzy linie, w które trzy wiersze według tekstu pomnika wygodnie wcieścić się dają. <sup>4)</sup> tj. w świątyni. Ilustracje z praktyki prawnej do tej normy zob. w pracy mojej »Urkunden« (VAB V) w rozdziale »Sozietät«. <sup>5)</sup> Temat 𐎶 𐎶 *ḫiṣu* »zaufać, pożyczyć« por. Kod. Ham. kol. I<sup>r</sup> 69; XXI<sup>r</sup> 74; II<sup>r</sup> 47. <sup>6)</sup> Dane słowo wytarte, ze związku możnaby uzupełnić »srebro pożyczyl«.

[i-sa-ad-dar-ma]

[ú(m)-mi-šú i-ma-an-nu-ú-ma]

25 [Dam. Kar-šú || i-ip-pa-a]l

(§ 101). 1) š[um-ma a-šar il-li-ku]

ne-[me-lam || la i-ta-mar]

Kú. Babbar [il-ku-ú]

30 uš-ta-šú-[an-na-ma]

Šagan. Lal a-[na Dam. Kar]-im 2)

i-na-[ad-di-in]

[Przestrzeń wolna].

§ 102. š[um-ma Dam. Kar || a-na Šagan. Lal

35 Kú. Babbar a-na [ta-ad-mi-ik-tim]

it-ta-di-in-[ma]

a-šar [il]-li-[ku]

bi-ti-ik-[tam] || i-ta-[mar]

ga-ga-[ad] Kú. Babbar-[im]

40 a-na [Dam. Kar ú]-ta-ar

 (§ 103) 3) šu[m-ma Kaskal<sup>4</sup>] || i-na a]-la-ki-šú

na-[ak-ru]-um

mi-im-ma [šá na-šú-ú]

uš-ta-[ad-di-šú]

45—46 — — — — — 5)

## IV. Kol. 6)

(§§ 105—109 (początek) = S. Kol. I rev. 50—II r. 25).

§ 105. — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

1) Ponieważ podmiot normy tej jest tensam, co i poprzedniego paragrafu, należy wnosić z innych analogii, że §§ 100—101 stanowią jedną normę. Zachowuję jednak porządek liczebný według podziału Scheila, ujmując tylko odnośny § w nawias (). Uzupełnienia odtąd poczynawszy są poczynione podług tekstu pomnika. (Skróc. S. = Scheil).

2) S. Dam. kar. 3) Niema przedziałki wolnej ani linii oddzielającej.

4) S. ħar-ra-nam. 5) Luka obejmuje dwa wiersze = S. Kol. I rev. w. 29—31 (koniec § 103). 6) Na górze odłamanych koło 18.

rzędów, obejmujących § 104 i połowę § 105.

- <sup>1</sup> *id-d[i] nu*  
*[la il-t]e-ki*  
*[Kú. Babbar la ka-ni]-ki-im*  
*[a-na Nig. Šid<sup>1</sup>) || ú-ul]iš-ša<sup>2</sup>)-ka-an*

<sup>5</sup> Przestrzeń wolna.

- § 106. *[šum-ma Šagan. Lal || Kú. Babbar-am<sup>3</sup>)*  
*it-ti Dam. K]ar || il-ki-e<sup>3</sup>)-ma*  
*[Dam. Kar-šú || i]t-ta-ki-ir*  
*[Dam. Kar šit-ú || i]-na ma-ḥar ilim<sup>4</sup>)*  
<sup>10</sup> *[ù ši-bi || i-na K]ú. Babbar-im*  
*[li-ki-e-im] || Šagan. Lal*  
*[ú-ka-an]-ma*  
*[Šagan. Lal Kú. Babbar || ma-la] il-ku-ú*  
*[a-du III] kum -šú*  
<sup>15</sup> *[a-na Dam. Kar || i-na-ad-di]-in*

Przestrzeń wolna.

- § 107. *šum-ma [Dam. Kar]-um<sup>5</sup>)*  
*Šagan. Lal Kú. Ba[bbar<sup>6</sup>) i-k]i-im<sup>7</sup>)-ma*  
*Šagan. Lal mi-im-ma || [š]á Dam. Kar*  
<sup>20</sup> *id-di-[nu]-šum*  
*a-na Dam. Kar-šú || u[t(?)]-t]e-ir*  
*[Dam]. Kar mi-im-ma || šá Šagan. Lal*  
*[id]-di-nu-šum*  
*[it]-ta-ki-ir-šú*  
<sup>25</sup> *[Šagan. La]l š[ú] ú || ma-ḥar<sup>8</sup>) [i]-lim(?)*  
*[ù ši-bi || Šagan]. Lal<sup>9</sup>) ù<sup>10</sup>)-[ka-an-ma]*  
*[Dam. Kar áš-šum] Šagan. [Lal-šú]*  
*[ik-ki-ru] || mi-[im-ma]*  
*[šá il-ku-ú]*

<sup>1</sup>) Przestrzeń wystarcza tylko dla ideogramu. S. fonetycznie: *ni-ik-ka-az-zi-im*. <sup>2</sup>) S. *šá-ak*. <sup>3</sup>) S. niema. <sup>4</sup>) S. *i-lim*.

<sup>5</sup>) S. niema. <sup>6</sup>) S. całego słowa niema. <sup>7</sup>) S. *ip*. W naszym tekście *p* upodobiło się do następnego *m*, więc *ikim-ma* = *ikip-ma*.

<sup>8</sup>) S. *i-na ma-ḥar*. <sup>9</sup>) S. *Dam. Kar* poprawnie, w naszym tekście pomyłka kopisty. <sup>10</sup>) S. *ú*.

30 [a-du] VI -[šú || a-na Šagan. Lal-di (!)<sup>1)</sup>  
[i-na-ad-di]-in

Przestrzeń wolna.

§ 108. [šum-m]a Sal. [Bulug. Tin].<sup>2)</sup> Na(?)  
[a-na Šám ši-ka-ri]<sup>3)</sup>- im  
35 [še-am<sup>4)</sup>] la im-ta]-har  
[i-na a]b-ni-im [ra-bi-tim]  
[K]ú. Babbar im-ta-har  
ù ma-hi-ir ši-ka-[ri-im]<sup>5)</sup>  
a-na ma-hi-ir<sup>6)</sup> še-e-[im]<sup>7)</sup>  
40 um<sup>8)</sup>-ta-ad<sup>9)</sup>]-[di]  
Sal Bulug.<sup>10)</sup> Tin. Na ši<sup>11)</sup>-a-t[i]  
i-ka-aš-zu-ši-i-ma<sup>12)</sup>  
a-na me-e || i-na-ad-du<sup>13)</sup>-ši

Przestrzeń wolna.

§ 109. 45 šu[m]-ma Sal. Bulug.<sup>14)</sup> Tin. Na

V. Kol.

(§§ 109 (koniec) — 115 (początek) = S. kol. II<sup>r</sup> 35—III<sup>r</sup> 31).

1-4 — — — — — — — — — —<sup>15)</sup>  
5 [Sal. Bulug.<sup>16)</sup> Tin. Na ši]-i id-da-[ak]

Przestrzeń wolna.

<sup>1)</sup> S. niema. Zapewne błąd kopisty zamiast *lim* (fonetyczny komplement). <sup>2)</sup> Uzupełniłem podług w. 41. i 45. S. Gaš. Tin. Znaczenie jest to samo. Por. do *Bulug. Tin. Na*. Langdon, Proceed. of Bibl. Archeol. 36(1914) str. 104 i Schorr, Eine babylonische Seisachthie aus dem Anfang der Kassitenzeit (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie 1915) str. 7 (§ E). <sup>3)</sup> Tak (fonetycznie), S. Ideogr. Bi (*Gaš*). <sup>4)</sup> Tak prawdopodobnie. S. idg. *Še*. <sup>5)</sup> S. ideograficznie *Ki. Lam Gaš*. <sup>6)</sup> S. *Ki. Lam*. <sup>7)</sup> S. idg. *Še*. <sup>8)</sup> W tekście S. w. 39 — 40 stanowią jeden (II rev. 21). <sup>9)</sup> S. niema. <sup>10)</sup> S. *Gaš*. <sup>11)</sup> S. mylnie *šú*. <sup>12)</sup> S. *ú-ka-an-nu-ši-ma*. <sup>13)</sup> S. *du-ú*. <sup>14)</sup> S. *Gaš*. <sup>15)</sup> Brakujące 4 wiersze odpowiadają kol. II rev. 27 — 34 tekstu Scheila i nawiązują bezpośrednio do ostatniego 45. wiersza poprzedniej kolumny. <sup>16)</sup> S. *Gaš*.

- § 110. [šum-ma Sal. Me] ù<sup>1)</sup> Nin. [Dingir]  
[šá] i-na [Ġ. Gt. A || l]a wa-áš-[bat]<sup>2)</sup>  
Ê Gaš. Tin. Na ip(?)-b(p)it(?)<sup>3)</sup>-te  
<sup>10</sup> ú<sup>4)</sup> lu a-na ši-ka-ri-im<sup>5)</sup>  
a-na Ê. [Gaš. Tin. N]a || [i]-te-ru-[ub]  
a-wi-il(!)tam [ši<sup>6)</sup>-a-ti || i-gal-lu-ú-ši<sup>7)</sup>

Przestrzeń wolna.

- § 111. šum-ma [Sal. Bulug.<sup>8)</sup> Tin. Na]  
<sup>15</sup> iš-te-en<sup>9)</sup> Gaš. [U. Sa. Ka. Kak]<sup>10)</sup>  
a-na ki<sup>11)</sup>-ip-tim id-di-[in]  
i-na Ebur || 50 še-am<sup>12)</sup> i-[i-i]k<sup>13)</sup>-ki

Przestrzeń wolna

- § 112. šum-ma Lù<sup>14)</sup> i-na Kaskal<sup>15)</sup> || wa-ši-ib-ma  
<sup>20</sup> Kú. Babbar. Kú. Gi ù<sup>13)</sup> Tak<sup>10)</sup>  
ù bi-iš ga-ti-šú  
a-na a-wi-lim || id-di-in-ma  
a-na ši-bu-ul-tim || ú-šá-bi-il<sup>17)</sup>-šú  
a-wi-lum šú-ú | mi-im-ma<sup>18)</sup> šú-bu-lu  
<sup>25</sup> a-šar šú-bu-lu || la [id-d]i<sup>19)</sup>-in-ma  
it-ba-[al]  
be-[el] ši-bu-u[l]-tim  
a-wi-lam šú-a-ti || i-[n]a mi-im-ma  
šá šú-bu-lu-ma || la id-di-nu  
<sup>30</sup> ú-ka-a[n-nu-ú]<sup>20)</sup>-šú-ú<sup>21)</sup>-ma

1) S. niema. 2) Luka może objąć tylko jeden znak. S. *ba-at*.  
3) S. *te*. Może w naszym tekście mylnie zamiast *te*. 4) S. *ù*.  
5) S. ideogr. *Gaš*. 6) S. mylnie *ši*. 7) Kopista z powodu braku miejsca musiał zapewne ostatnie słowo dzielić. 8) S. *Gaš*. 9) S. *Diš* (= 1). 10) Czyt. fonetycznie *pīhum* »wódka«. 11) S. błędnie *di*, co już Ungnad w swej transkrypcji sprostował. 12) S. *se*. 13) S. niema. 14) S. *a-wi-lum*. 15) Czyt. *harrānim*. S. *har-ra-nim*. 16) Czyt. *abnam*. 17) S. *bil*. 18) S. następuje *šá*. 19) S. mylnie opuszczone. 20) Luka obejmuje trzy znaki, a więc l. mn. »oni (sędziowie) dowiodą mu«. S. ma *ú-ka-an-nu-šú-ma* a więc też l. mn. Uwaga Ungnada l. c. str. 41<sup>2)</sup>, jakoby *nu* (końcówka liczby mnogiej) było mylne, jest niestuszna, a zbija ją nasz tekst. 21) S. niema.

*a-wi-lum šú-ú || ha-am-šá-am*<sup>1)</sup>  
*mi-im-ma || šá in-na-ad-nu-šum*  
*a-na be-el ši-bu-ul-tim*  
*i-na-ad-di-in*

85 Przestrzeń wolna.

§ 113.

*dī-ba-ba Nīg. Ê. Zi. Ga*<sup>2)</sup>  
*šum-ma a-wi-lum || e-li a-wi-lim*  
*še-am*<sup>3)</sup> *ù Kú. Babbar i-šú-ú*<sup>4)</sup> *-ma*  
*[i-na ba-lum be]-el še-e-[im]*<sup>5)</sup>  
40 *i-na Ê. [Ni. Dub]*<sup>6)</sup> *|| ù lu i-na Ki. Ud*<sup>6)</sup>  
*še-am*<sup>3)</sup> *il 7-te-ki*  
*Lù*<sup>8)</sup> *šú-a-[ti] || i-na ba-lum be-el še im*<sup>9)</sup>  
*i-na Ê. Ni. Dub*<sup>10)</sup> *|| ù lu i-na Ki. Ud-im*<sup>11)</sup>  
*še-e-im*<sup>12)</sup> *li-ki-e*<sup>13)</sup> *|| ú-ka-an-nu-šú-ma*  
45 *še-am*<sup>14)</sup> *ma-la il-ku*<sup>15)</sup> *|| ú-ta-ar*  
*ù mi-im-ma*<sup>16)</sup> *šum-šú*  
*ma-la id-di-nu || i-te-el-li*

Przestrzeń wolna.

§ 114.

*[šum]-ma Lù*<sup>17)</sup> *|| e-li a-wi-lim*  
50 *[še-am]*<sup>18)</sup> *ù Kú. Babbar-am*<sup>19)</sup> *|| la i-šú-ma*  
*[ni-up-u]z*<sup>20)</sup> *-zu it-te-bi*  
*[a-na ni-pu-ti]m || [i]š-te (?)*<sup>21)</sup> *-[a]t*  
*[Igi. III. Gál Ma. Nā Kú Babbar-im]*  
*[i-šá-ka]*

55 Przestrzeń wolna.

1) S. *a-du V-šú*. 2) Jestto napis tytułowy normy. »Proces o zabór mienia z domu« Co poziomy klin nad linią na początku napisu tu jakoteż kol. VI 40 oznacza, niewiem. Może znaczy *ina* »w sprawie«. 3) S. idg. *Še*. 4) S. niema. 5) S. fonetycznie *na-áš-pa-ki-im*. 6) S. fonet. *ma-áš-ka-nim*. 7) Przedtem nie nie brakuje. 8) S. *a-wi-lam*. 9) S. *Še*. 10) S. fonetycznie *na-áš-pa-ki-im*. 11) S. niema. 12) S. *i-na Še*. 13) S. *im*. 14) S. *Se*. 15) S. *ku-ú*. Nasz kopista we wzorze swoim widocznie pierwsze *ú* przeoczył. 16) S. *i-na mi-im-ma*. 17) S. fonet. *a-wi-lum*. 18) S. *Še*. 19) S. niema. 20) S. niema. 21) S. *-ti-a*.

- § 115. [šum-ma Lù<sup>1)</sup>] || e-li [a-wi-lim]  
 [še-am ù K]ú. Babbar || i-šú-[ma]  
 [ni-pu-uz-e]u ib-bi-e<sup>2)</sup>]-[ma]  
 [ni-pu-tum || i-na Ê ne-bi-šá]<sup>3)</sup>

## VI. Kol. 4)

(§§ 115 (środek) — 120 = S. Kol. III<sup>r</sup> 33—IV<sup>r</sup> 23).

- <sup>1</sup> [i-na ši-ma-ti-š]á || im-[tu-ut]  
 di-n[u-um šú-ú] || ru-gu-um-ma-[am]  
 ú-ul i-šú-ú<sup>5)</sup>
- (§ 116).<sup>6)</sup> šum-ma ni-pu-tum
- <sup>5</sup> [i-n]a Ê ni 7)-bi-š[á]  
 [i-na ma]-ha-ši<sup>8)</sup>-i[m]  
 [ù lu i]-na uš-šú-ši-i[m]  
 im-tu-ut  
 [be-el-ni]-pu-tim
- <sup>10</sup> [Dam. Kar-šú] || ú-ka-an-ma  
 [šum-ma Dumu Lù<sup>9)</sup>] || Du]mu-šú i-du-uk-ku  
 [šum-ma Ūr Lù<sup>10)</sup>] || <sup>1</sup>/<sub>3</sub> Ma. Na Kú. Babbar ||  
 iš (?)<sup>11)</sup>-šá-ka]l  
 [ù i-na mi]-im-ma šum-šú  
 [ma-la id-di-nu] || i-te-el-li
- 
- <sup>15</sup> Przestrzeń wolna.
- § 117. [di-ba-ba ki]-iś-šá-a-tim (?)<sup>12)</sup>  
 [šum-ma] a-wi-[lam]  
 e-hi-i[l]-tum || iś-ba-[zu-ma]  
 Dam-zu Dumu-šú ù [Dumu. Sal-zu]
- <sup>20</sup> a-na Kú. Babbar-im<sup>13)</sup> id-[di-in]  
 ú<sup>14)</sup> lu a-na ki-iś-[šá-a-tim]

<sup>1)</sup> Por. w. 49. S. a-wi-lum. <sup>2)</sup> S. niema. <sup>3)</sup> Po tym wierszu ostatnim nic nie brakuje. <sup>4)</sup> Na górze nic nie brakuje.  
<sup>5)</sup> S. i-šú. <sup>6)</sup> Niema linii oddzielającej. <sup>7)</sup> S. ne. <sup>8)</sup> S. zi.  
<sup>9)</sup> W luce przestrzeń wolna tylko dla jednego znaku (ideogramu).  
<sup>107)</sup> S. a-wi-lim. <sup>11)</sup> S. i. <sup>12)</sup> Napis tytułowy: „Proces o służbę niewolną (?)”. Tak podług śladów, por. w. 21. <sup>13)</sup> S. niema. <sup>14)</sup> S. ù.

- it-ta-[a]n-[di-in]*  
*Mu III<sup>kam</sup> || Ê [šá-a-a-ma-ni-šú-nu]*  
*ù ka-[ši-ši-šú-nu || i-ip-p(b)i-šú]*  
 25 *i-na ri[-bu-tim || šá-at-tim]*  
*an-du-r[a-ar-šá-nu || iš-šá-ak-ka-an]*  
 (§ 118).<sup>1)</sup> *šum-[ma Ūr ú lu Gen || a-na ki-iš-šá-tim]*  
*it-[ta-an-di-in]*  
*Dam. Kar ú-[še-te-ik]*  
 30 *a-na Kú. Babbar-im* <sup>2)</sup> *i-[na-ad-di-in]*  
*ú-ul ib-ba-g[a-ar]* <sup>3)</sup>

Przestrzeń wolna.

- § 119. *šum-ma a-wi-l[am]*  
*i-hi-il-tum || iš-ba-zu-[ma]*  
 35 *Gen-zu [šá Domu<sup>mes</sup> ul-du-šum]*  
*[a-na Kú. Babbar-im it-ta-din]*  
*[Kú. Babbar Dam. Kar iš-ku-lu || be-el Gen i-šá-*  
*kal-ma]* <sup>4)</sup>  
*Gen-zu i-pa-aṭ<sup>5)</sup>-tar]*

Przestrzeń wolna.

- § 120. 40 *di-ba-ba Ê. Ni. [Dub]* <sup>6)</sup>  
*šu[m-m]a a-w[i]-lum*  
*[še-a-šú a-na na-áš-pa-ku-tim]*  
*i-na [Ê a-wi-lim || i]š-p[u-uk-ma]*  
*i-na ga-ri-tim*  
 45 *ib-bu* <sup>7)</sup> *um it-tab-ši*  
*ú lu-ú* <sup>8)</sup> *be-el bi-tim* <sup>9)</sup>  
*Ê. Ni. Dub* <sup>10)</sup> *ip-te-e* <sup>11)</sup> *ma*  
*še-am* <sup>12)</sup> *il-ki*  
*ù lu še-am* <sup>12)</sup> *šá i-na Ê-šú*  
 50 *šá* <sup>13)</sup> *ap-ku*  
*a-na ga-am-ri-šú* <sup>14)</sup>

<sup>1)</sup> Niema linii oddzielającej ani wolnej przestrzeni.

<sup>2)</sup> S. niema.

<sup>3)</sup> S. *gar.*

<sup>4)</sup> Luka obejmuje tylko dwa rzędy.

<sup>5)</sup> S. niema.

<sup>6)</sup> Napis tytułowy: »Proces o spichlerz«.

<sup>7)</sup> S. *bu-ú.*

<sup>8)</sup> S.

niema *ú.*

<sup>9)</sup> S. idg. *Ê.*

<sup>10)</sup> S. *na-áš-pa-kam.*

<sup>11)</sup> S. niema.

<sup>12)</sup> S. idg. *Še.*

<sup>13)</sup> S. *iš-šá.*

<sup>14)</sup> S. *im.*

*it-ta-ki-ir*  
*be-el še-e-im*<sup>1)</sup> *ma-ḥar ilim*  
*Še-šú ú-ba-ar-ma*  
 55 *be-el É || še-am*<sup>1)</sup> *šú il-ku*<sup>2)-ú</sup>  
 [uš]-ta-š[á-na-ma]  
 [a-na be-el še-e-im<sup>3)</sup>]  
 [i-na-ad-di-in]<sup>4)</sup>

Strona tylna<sup>5)</sup>.

### VII. Kol.

(§ 122 = S. Kol. IV<sup>r</sup> 31—41).

1—5 tekst wytarty objął § 121.

§ 122. [šum-ma] a-wi-l[um || a-na a-wi-lim]  
*Kú. Babbar Kú. Gi || ù mi-[im]-ma [šum-šú]*  
*a-[n]a ma-az*<sup>6)</sup> *za-ru-tim*  
*i-[n]a-ad-di-in*  
 10 [mi]-im-ma ma-la || i-na-ad-di-nu  
 š[i-b]i ú-ka-al<sup>7)</sup> *lam*  
*ri-ik-sa-t[im i-š]á-ak-ka-an-ma*  
*a-na [ma] az*<sup>8)</sup> *[za-ru-tim]*  
*[i-na-ad-di-in]*

Reszta tekstu odłamana.

(Cała kolumna objęła §§ 121—126 łącznie).

### VIII. Kol.

(§§ 127 (koniec), 128—129 (początek), 130 (środek) = S. Kol V<sup>r</sup> 33—65).

§ 127. 1—3 — — — — — — — —<sup>9)</sup>  
 [i-na-ad-du]-ú-[šú]

<sup>1)</sup> S. idg. Še. <sup>2)</sup> S. błędnie *lu*. <sup>3)</sup> Tak niewątpliwie. S. idg. Še. <sup>4)</sup> Ostatni wiersz kolumny, u dołu nie nie brakuje.

<sup>5)</sup> Tylna strona tablicy, obejmująca kol. VII—XII, jest w pierwszych trzech kolumnach bardzo uszkodzona, tak że tylko luźne paragrafy się zachowały. <sup>6)</sup> S. niema. <sup>7)</sup> S. *gal (kal)*. <sup>8)</sup> S. niema.

<sup>9)</sup> Uzupełnij według tekstu Scheila.

5 [ù] *mu-ut-ta-az*<sup>1)</sup>-[zu]  
 [ú]-ga-al<sup>2)</sup>]-[l]a-b[u]

Przestrzeń wolna.

§ 128. *šu[m-ma] Lù*<sup>3)</sup> || *áš-šá-tam i-hu-u[z-m]a*  
*[r]i-ik-sa-ti-[š]á*  
 10 [l]a *iš-ku-[u]n*  
*Sal ši-i* || [ú-u]l *áš-šá-[a]t*

Przestrzeń wolna.

§ 129. [*šum-ma Sal*<sup>4)</sup>] *a-wi-lim it-ti zi]-ka-ri-[im]*  
 odłamanych około 13 wierszy

— — — — —

§ 130. — — — — —

[*i-n*]a *zu-ni-šá [it-ta-ti-il-ma]*  
*[i]z-za-ab-[tu-šú]*  
*[Lù]*<sup>5)</sup> *šú-ú* || *id-[da-ak]*

— — — — —

Reszta tekstu odłamana.

(Cała kolumna objęła §§ 127–134 włącznie).

## IX. Kol.

(§§ 135 (środek) — 136 = S. Kol. VI<sup>r</sup> 43–70).

§ 135. 1–4 — — — — —<sup>6)</sup>

5 [*a-na pa-ni-šá* || *aš-<sup>7)</sup>š[á-zu]*  
*[a-na] Ê šá-ni-i*<sup>8)</sup>-*im* || [*i-te-ru-ub-ma*]  
*[Dumu<sup>mes</sup>] it-ta-la-[ad]*  
*i-na wa-ar-ka* || *mu-uz*<sup>8)</sup>-za  
*it*<sup>9)</sup>-*tu-ra-am-ma*

<sup>1)</sup> S. niema. <sup>2)</sup> S. gal. <sup>3)</sup> S. *a-wi-lum*. <sup>4)</sup> Tak niewątpliwie. S. *áš-šá-[a]t*.

<sup>5)</sup> Tak niewątpliwie. S. *a-wi-lum*.  
<sup>6)</sup> Pierwszy wiersz należał zapewne jeszcze do § 134. <sup>7)</sup> S. *áš*.

<sup>8)</sup> S. niema. <sup>9)</sup> Po *it* nic nie brakuje.

10 *Eri-šú* || *ik-ta-dš-dam*  
*Sal ši i* || *a-na ha-[w]i-r[i-šá || i-ta-ar]*  
*[Dumu]<sup>mes</sup> wa-ar-ki* || *a-bi-[šú-nu]*  
*[i-il]-la-ku*

Przestrzeń wolna.

§ 136. 15 *šu[m-m]a L[ù<sup>1</sup>] || Er|i-šú id-[di]-ma*  
*[it]-ta bi-it*  
*wa-ar-ki-[š]ú || [dš-šá-az<sup>2</sup>]-zu]*  
*a-na Ê šá-ni-i<sup>3</sup>]-im || i-te-[ru-ub]*  
*šum-ma Lù<sup>4</sup>] šú-ú || [i]t-tu-ra-am-[ma]*  
 20 *[dš]-šá-az<sup>5</sup>]-zu || iz-za-ba-at*  
*[dš-šum Er|i-šú || [i]-zi-ru-ma*  
*[in-na]-bi-tu*

(brakuje około 34 wierszy).

§ 139. ± 57 *[1 Ma.Na Kú.Babbar] a-na ú-zu-[ub-bi-im]*  
*[i-na]ad-di-iš-ši-[im]*

(§ 140).<sup>5</sup>) *[šum-ma] Maš. En. K[ak]*  
 60 *<sup>1</sup>/<sub>3</sub> Ma. N[a] [Kú. Babbar]*  
*[i-na-ad-di-iš-ši-im]<sup>6</sup>)*

(Cała kolumna objęła §§ 135—140 włącznie).

## X. Kol.

(§§ 141 (środek) — 146 (początek) = S. Kol. VII<sup>r</sup> 50—VIII<sup>r</sup> 47).

§ 141. 1-7 — — — — —<sup>7</sup>)  
*mi-im-ma ú-ul [i<sup>8</sup>]-na-ad-di-iš-ši-im]<sup>9</sup>)*  
*šum-ma mu-uz<sup>10</sup>]-za || [la e-ši-ib-šá]*  
 10 *[ik]-ta-bi || mu-u[z<sup>10</sup>]-za]*

<sup>1</sup>) S. *a-wi-lum*. <sup>2</sup>) Por. w. 20. S. niema. <sup>3</sup>) S. niema.  
<sup>4</sup>) S. *a-wi-lum*. <sup>5</sup>) Niema wolnej przestrzeni, linia oddzielająca jest widocznie pomyłką kopisty. <sup>6</sup>) Ostatni wiersz, u dołu nie brakuje. <sup>7</sup>) S. VII<sup>r</sup> 33—49. <sup>8</sup>) S. *in*. <sup>9</sup>) Kopista zeszedł widocznie na następną linię. <sup>10</sup>) S. niema.

[z]i-in<sup>1)</sup>-iś-tam<sup>2)</sup> śá-ni-[tam]  
 i-ih-ha-az  
 ši-i<sup>3)</sup> || ki-ma Gen i-na [Ē]<sup>4)</sup>  
 uś-śá-[ab]

15 Przestrzeń wolna.

§ 142. *šum-ma zi-in-ni-[iś-tum]<sup>5)</sup>*  
*mu uz<sup>6)</sup>-za i-zi-[ir-ma]<sup>7)</sup>*  
*ú-ul ta-ah-ha[-za-an-ni]*  
*[ih]-ta-bi*  
 20 *[wa-ar-k]a-az<sup>6)</sup>-za || i-na ba-a[b]-ti-śá*  
*ip-pa ar-ra-aś-ma*  
*[šum-ma] na-aš-ra-at-ma*  
*[hi]-ti-[t]am || la i-šu-ú<sup>6)</sup>*  
*ú mu-uz-za<sup>6)</sup> || wa-ši<sup>9)</sup>-[ma]*  
 25 *ma-ga-[a]l || ú-śá-am-[ta-ši]*  
*[Sal ši-i || a]r-uam ú-[ul i-śú]*  
 27—31 (= S. VIII<sup>r</sup> 2—10)

(§ 143.)<sup>10)</sup> — — — — —  
 — — — — —  
 — — — — — (odłamane)  
*[a-na me-e i-n]a-a[d-du-ú-ši]*

Przestrzeń wolna.

§ 144. *[šum-ma Lù<sup>11)</sup> || Dam(?)<sup>12)</sup> i-hu-uz-ma*  
 35 *Dam ši-i || Gen a-na mu]-ti-śá*  
*[i]d-di-in-[ma]*  
*[Dumu<sup>meš</sup> uś-tab]-ši || Lù<sup>13)</sup> šú-ú*  
*[a-na Sal Šú. Gt-tim] || a-ha-zi-[im]*  
*[pa-ni-šú || i]ś-ta-k[a-an]*  
 40—41 — — — — — (odłamane)

<sup>1)</sup> Poprzedni znak *ni* przez kopistę wytarty. <sup>2)</sup> S. idg. *Sal*.  
<sup>3)</sup> S. *Sal ši-i*. <sup>4)</sup> Miejsce w luce wystarczy tylko na jeden znak.  
S. *Ē mu-ti-śá*. <sup>5)</sup> S. idg. *Sal*. <sup>6)</sup> S. niema. <sup>7)</sup> S. łączy  
w. 16—17 w jeden wiersz. <sup>8)</sup> S. *mu-sà(g)*. <sup>9)</sup> S. *zi*. <sup>10)</sup> Nie-  
ma śladu ani linii oddzielającej ani wolnej przestrzeni. <sup>11)</sup> Tak  
niewątpliwie. S. *a-wi-lum*. <sup>12)</sup> S. *Sal. Me*. <sup>13)</sup> S. *a-wi-lum*.

*ú-u[l i-ih-ha-az]*

Przestrzeń wolna.

§ 145. *šum-ma Lù-lu[m<sup>1</sup>] || Dam i-hu-uz-ma]*

<sup>45</sup> *Dumu<sup>meš</sup> la ú-š[ar-ši-šú-ma]*

*a-na Šú.<sup>2</sup> Gi-tim || [a-ha-zi-im]*

*[pa]-ni-šú || [iš-ta-ka-an]*

<sup>48—50</sup> — — — — — — — — (odłamane)<sup>3</sup>)

*ú-ul [uš-ta-ma-ah-ha-ar]*

Przestrzeń wolna.

§ 146. *[šum]-ma [Lù<sup>4</sup>] || Šal. M[e (?)<sup>5</sup>] i-[hu-uz-ma]*

*[Gen a-na mu-ti-šá]*

<sup>55</sup> *[id-di-in-ma]*

*Du[mu<sup>meš</sup>] it-ta-[la-ad]*

— — — — — — — — (odłamane)<sup>6</sup>).

## XI. Kol.

(§§ 148—154 (początek) = S. VIII<sup>r</sup> 70—IX<sup>r</sup>—69).

§ 148. <sup>1</sup> *[šum-ma a-wi-lum]*

*[áš-šá-tam || i-hu-uz-ma]*

*[li-ih<sup>7</sup>]-bu-um || iz-za-ba-az-zi]*

<sup>1</sup>) S. *a-wi-lum*. <sup>2</sup>) S. *Šal Šú*. <sup>3</sup>) = S. VIII<sup>r</sup> 35—41.  
<sup>4</sup>) S. *a-wi-lum*. <sup>5</sup>) S. *Dam*. <sup>6</sup>) Brakuje do końca kolumny  
 najwyżej 4 rzędów. Luka następnej XI. kolumny u góry wynosi do-  
 kładnie 3 rzędy. Tym 7 wierszom musiałoby odpowiadać w tekście  
 Scheila 22 wierszy (VIII<sup>r</sup> 48—59), co jest wykluczone, jeśli się  
 uwzględni, że przeciętny stosunek długości rzędu naszego tekstu do  
 długości rzędu tekstu Scheila wynosi 1:2 a ponadto, że w ramach  
 tych 22 wierszy są niektóre, co i w naszym tekście zapewne tylko  
 jedno słowo obejmować musiały (np. VIII<sup>r</sup> 51, 57, 64). Naszym 7  
 rzędom brakującym może zatem odpowiadać 14—17 (maximum)  
 wierszy tekstu Scheila. Tę ilość osiągniemy, jeżeli wyeliminujemy  
 obejmujący 5 wierszy § 147., którego niema także we fragmencie  
 Langdona (zob. wyżej str. 130). A skoro tak jest, to dojdziemy do  
 konkluzji, że nasz fragment stoi bliżej redakcyi fra-  
 gmentu Langdona aniżeli tekstu pomnika. Obydwa są  
 starsze od tegoż ostatniego. <sup>7</sup>) Por. w. 7. S. *la-ah*.

- a-na šá-n[i-tim || a-ha-zi-im]*  
 5 *pa-ni-šú || [iš-ta-ka-an]*  
*i-ih-ha-az || áš-š[á-zu]*  
*šá li-ih<sup>1)</sup>-bu-um || iš-[ba-tu]*  
*ú-ul i-z-zi-ib-[ši]*  
*i-na Ê i-pu-šú || uš-[šá-am]-ma<sup>2)</sup>*  
 10 *[a-di] b[a-l-ta-at it-ta-na-áš]-ši-ši<sup>2)</sup>*  
 (§ 149).<sup>3)</sup> *[šum-ma Sal ši-i || i-na Ê mu-ti-šá]*  
*[wa-šá-ba-am || la im-ta-gar]*  
*[še-ri-ik-ta-šá || šá iš-tu Ê] a-bi-šá<sup>4)</sup>*  
*[ub]-lam<sup>5)</sup>*  
 15 *[ú-šá-lam-šim-ma || it-ta-al]-la-ak*

Przestrzeń wolna.

- § 150. *[šum]ma Lù<sup>6)</sup> || a-na áš-[š]á-ti-šú*  
*[A]. Šà(g)-am Ê-am ù[<sup>Giš</sup> Sar-am]<sup>7)</sup>*  
*ù bi-šá-am || iš-[ru-uk-šim]*  
 20 *[ku-nu-uk-kam] || i-[zi-ib-ši-im]*  
*[wa-a]r-ki mu-ti-šá || Dumu<sup>mes</sup>-šá]*  
*ú-ul i-ba-ag<sup>8)</sup>-g[a-ru-ši]*  
*[u]m-mu-u[m] || w[a-ar-ka-za]*  
*[a-na Dumu<sup>mes</sup>-šá || šá i-ra-am-mu]*  
 25 *[i-na-ad-di-in]*  
*a-[n]a a-hi-im || [ú-ul i-na-ad-di-in]*

Przestrzeń wolna.

- § 151. *šum-ma Sal || šá i-na Ê Lù<sup>9)</sup> wa-áš-[bat]<sup>10)</sup>*  
*áš-šum be-lí<sup>11)</sup> [hu-bu-ul-lim]*  
 30 *[š]á mu-ti-šá || la [ša-ba-ti-šá]*

<sup>1)</sup> S. *la-ah*. <sup>2)</sup> Kopista z powodu braku miejsca zaszedł na X. kolumnę, taksamo w następnej linii i w. 13. <sup>3)</sup> Niema linii oddzielającej ani wolnej przestrzeni. <sup>4)</sup> Ostatnie słowo zepchnięte na X. kolumnę. <sup>5)</sup> Wobec tego, że *lam* zepchnięte na X. kolumnę, być może, że należy ono do słowa *ú-šá-lam*, tak że w. 14—15 razem jedną stanowiły linię. W takim razie brakowałoby w naszym tekście końcówki osobowej *-šim-ma*. <sup>6)</sup> S. *a-wi-lum*. <sup>7)</sup> S. A. *Šà(g)*. <sup>Giš</sup> *Sar Ê*. <sup>8)</sup> S. niema. <sup>9)</sup> S. *a-wi-lim*. <sup>10)</sup> S. *ba-at*. <sup>11)</sup> S. *el*.

- [*mu-uz*<sup>1)</sup>]-*za ur-ta-[ak-ki-is]*  
*[dup-pa-am || uš-te-zi-ib]*  
*[šum-ma a-wi-lum šú-ú]*  
*[la-ma Sal šú-a-ti || [i-ib-ha-zu]*  
 35 *[hu-b]u-ul-lum || e-li-[šú || i-ba-áš-ši]*  
*be-li*<sup>2)</sup> *hu-bu-ul-[li-šú]*  
*áš-šá-az*<sup>3)</sup>-*zu || ú-ul [i-ša-ba-tu]*  
*ù šum-ma Sal ši-i || [la-ma a-na É Lù<sup>4)</sup>] ||*  
*i-ir-ru-bu || [hu-bu-ul-lum]*  
 40 *e-li-šá || i-[ba-áš-ši]*  
*[be]-li*<sup>5)</sup> *hu-bu-[ul-li-šá]*  
*mu-[u]z*<sup>6)</sup>-*z[a ú-ul i-ša-ba-tu]*  
 (§ 152).<sup>7)</sup> *[šum-ma iš-tu || Sal ši-i]*  
*[a-na É a-wi-lim || i-ru-bu]*  
 45 *[e-l]i mu-ti-šá*<sup>8)</sup> *|| h[u-bu-u]l-lum*  
*[i]t-tab-ši*  
*[ki]-la-al*<sup>9)</sup>-*lu*<sup>10)</sup>-*šú-nu || Dam. Kar i-ip-pa-lu*

Przestrzeń wolna.

- § 153. *[šum-ma] Dam.*<sup>11)</sup> *Lù*<sup>12)</sup> *|| áš-šum zi-ka-ri-im*<sup>13)</sup> *||*  
 50 *[šá-ni-im] || mu-uz*<sup>14)</sup>-*za uš-di-i*<sup>15)</sup>-*ik*  
*[Sal šú-a-ti*<sup>16)</sup> *i-na ga]-ši-ši*<sup>17)</sup> *|| i-šá-ak-ka-mu-ši*

Przestrzeń wolna.

- § 154. *[šum-ma Lù*<sup>18)</sup> *|| Dumu. Sal-zu || il-ta]-m[a-a]d*

— — — — — — — — (odłamane)<sup>19)</sup>.

(Cała kolumna objęła §§ 148—156 (początek)).

<sup>1)</sup> Tak niewątpliwie. S. niema. <sup>2)</sup> S. -*el*. <sup>3)</sup> S. niema.  
<sup>4)</sup> S. *a-wi-lim*. <sup>5)</sup> S. -*el*. <sup>6)</sup> S. niema. <sup>7)</sup> Niema śladu linii oddzielającej ani wolnej przestrzeni. Luka obejmuje dwa wiersze. <sup>8)</sup> S. *e-li-šú-nu*. <sup>9)</sup> S. niema. <sup>10)</sup> S. *la*. <sup>11)</sup> S. *áš-šá-at*. <sup>12)</sup> S. *a-wi-lim*. <sup>13)</sup> S. niema. <sup>14)</sup> Tak uzupełniłem według tekstu pomnika. Ponieważ jednak — porównyując w. 49. i 50. — luka mieścić mogła w sobie tylko trzy znaki, przeto jest prawie pewnem, że *Sal šú-a-ti* w naszym tekście nie było. Związek myśli na tem nie traci. <sup>15)</sup> S. -*ši-im*. <sup>16)</sup> S. *a-wi-lum*. <sup>17)</sup> Brakuje około 6 rządów.

## XII. Kol.

(§§ 157—161 = S. Kol. X<sup>r</sup> 19—74).

§ 156. 1—5 — — — — — — — — — (odłamane)

Przestrzeń wolna.

§ 157. *šu[m-mu Lù<sup>1)</sup>] || wa-ar]-ki a-bi-šú*  
*[i-na zu-un um-m]i-šú || [it-ta-ti-il]*  
*ki-[la-li-š]ú-mu || i-ga-[ul<sup>2)</sup>]-lu-ú-šú-mu-ti]*

10 Przestrzeń wolna.

§ 158. *š[um-m]a [Lù<sup>1)</sup>] || wa-ar-ki [a-bi-šú]*  
*[i-na z]u-[un || ra-bi-ti-šú]*  
*[šá Dumu]<sup>mes</sup> [wa-al-da-at]*  
*[it]-ta-aš-[b]a-[at]*

15 *[Lù<sup>1)</sup>] šú]-ú || i-na Ê a-bi-[š]ú<sup>3)</sup>*  
*[in]-na-az-za-aš*

[Przestrzeń wolna]

§ 159. 18—21 — — — — — — — — — (odłamane)<sup>4)</sup>

*[Dumu. Sal-ka || ú-ul] a-ša-uz ik-t[a-bi]*  
*[a-bi Dumu. Sal || mi-im-ma] || šá ib-ba-ab-[lu-šum]*  
*[i-t]a-ab<sup>5)</sup>-ba-[a]l*

25 Przestrzeń wolna.

§ 160. *[šum-ma L]ù<sup>6)</sup>] || a-na Ê e-[mi-im]*  
*[bi-ib-l]am || uš-ta<sup>7)</sup>]-[bi]-il*  
*[tir-ša-t]am || i<sup>8)</sup>-di-in-ma*  
*[a-bi Dumu. S]al-im<sup>9)</sup>] || Dumu. Sal-ti<sup>10)</sup>*  

30 *[ú-ul a-n]a<sup>11)</sup>-di-ik-kum || ik-ta-bi*  
*[mi-im-ma] šá<sup>12)</sup>] || ib-ba-ab-lu-šum*  
*uš-ta-[šá]-an-na-ma || ú-ta-a<sup>13)</sup>-ar*

Przestrzeń wolna.

§ 161. *šum-ma Lù<sup>14)</sup>] || a-na Ê e-mi-šú*

1) S. *a-wi-lum*. 2) S. *gal*. 3) S. *a-ba*. 4) = S. X<sup>r</sup>  
 33—40. 5) S. *tab*. 6) S. *a-wi-lum*. 7) S. *ú-šá*. 8) S. *id*.  
 9) S. niema. 10) S. *-i*. Czyt. *márti*. 11) S. *na-ad*. 12) S. *ma-la*.  
 13) S. niema. 14) S. *a-wi-lum*.

35 *bi-ib-lam ú-šá-bi-il*<sup>1)</sup>  
*tir-ḥa-tam* || *i*<sup>2)</sup> *-di-in-ma*  
*i-bi-ir-šú* || *uk-ta-ar*<sup>3)</sup> *-ri-iz*<sup>4)</sup> *-zu*  
*e-mu-šú* || *a-na be-lí*<sup>5)</sup> *áš-šá-ti*<sup>6)</sup>  
*Dumu. Sal-ti*<sup>7)</sup> *ú-ul ta-aḥ-ḥa-az*  
40 [*i*]*k-ta-bi*  
[*mi-im-ma ma-la*] || *ib-ba-ab-lu-šum*  
[*uš-ta-ša-un-n*]*a-a*<sup>8)</sup> *-ma*  
[*ú-ta-a*<sup>9)</sup>]-*ar*

— — — — —  
— — — — —

(odłamane).

(Brakuje do końca kolumny około 17 wierszy. Cała kolumna objęła może §§ 156—163 włącznie).

Jaki jest stosunek historyczno literacki naszego fragmentu do tekstu głównego pomnika Luwru, o którym z prologu wiemy, że nie mógł być zredagowany przed rokiem 31. panowania Hammurapiego? Czy nasuwa nam fragment nasz pewne rzeczowe wewnętrzne kryteria — obok zewnętrznych już wyżej wyłączone, — któreby pozwoliły nam dokładniej go datować, uznać go za starszy względnie młodszy od tekstu głównego?

Otóż abstrahując od pierwszych półtrzecia kolumn przedniej strony (§§ A—L), które zawierają normy z luki pomnika, a więc dotąd nieznane, to w granicach tekstu dalszego, który co do treści odpowiada tekstowi głównemu, nastrocza nam fragment nasz dwie znamienne rzeczowe odmianki, które ewentualnie obok innych zgodnych momentów mogą służyć za ważne kryteria dla chronologicznego umieszczenia naszego fragmentu ze względu na stosunek jego do tekstu głównego.

1) Pierwsza odmianka dotyczy normy § 108., który się zajmuje oszukańczym handlem dzierzawczyni składu wina<sup>10)</sup>.

1) S. *bíl.* 2) S. *id.* 3) S. *-tar.* 4) S. niema. 5) S. *-el.* 6) S. *tim.* 7) S. *-i.* 8) S. niema. 9) Por. w. 32. S. niema.

10) Na ten paragraf rzuca teraz ciekawe światło § D fragmentu norm dotyczących umorzenia długów, który to fragment pochodzi z czasów panowania Kassytów. Por. Schorr, Eine babylonische Seisachthie aus dem Anfang der Kassitenzeit (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften 1915).

Paragraf ten brzmi w tłumaczeniu według brzmienia tekstu pomnika: „Jeżeli handlarka wina jako zapłatę (cenę) za silny napój<sup>1)</sup> zboża nie przyjęła, (lecz) podług wagi wielkiej<sup>2)</sup> srebro przyjęła albo cenę silnego napoju w stosunku do ceny zboża zniżyła, ową handlarkę wina, dowiódłszy jej<sup>3)</sup>, do wody się wrzuci<sup>4)</sup>. Otóż nasz fragment zamiast słowa „dowiódłszy jej“ (*ukannûšî-ma*)<sup>4)</sup> wykazuje odmiankę w tekście „związawszy ją“ (*ikazzûšî-ma*). Zachodzi tedy pytanie, czy ta odmianka na pozór drobna pozwala także interpretować treść paragrafu odmiennie w tem znaczeniu, że według brzmienia fragmentu nie wdraża się wcale postępowania sądowego celem udowodnienia winy, lecz że schwytaną *in flagranti* na oszukańcem wążeniu handlarkę bez ceremonii prawnej się topi? Takie tłumaczenie wydaje mi się tem prawdopodobniejsze, że z pośród pięciu wypadków, w których kodeks Hammurapiego stanowi karę za-topienia (dosł. wrzucenia do wody), tylko w dwóch wypadkach, w których mianowicie chodzi o zbrodnię *in flagranti*, prawo nakazuje doraźne bezceremonialne postępowanie „związawszy go (wzgl. ją) wrzuci się go (ją) do wody“. Te dwa wypadki są: a) Jeżeli małżonka została schwytaną na wiarołomnem obcowaniu z trzecią osobą (§ 129). b) Jeżeli teść (przyszły) schwytyany został na kazirodczem obcowaniu z narzeczoną syna swego (§ 155). Natomiast w dwóch innych wypadkach, a mianowicie: c) jeżeli żona brańca wojennego przed powrotem męża zawiązała drugie małżeństwo (§ 133) i d) jeżeli żona „się wałęsa i męża zaniebduje“ (§ 143) — a więc przy występkach, które jako takie muszą być zbadane i skonstatowane — wymaga kodeks postępowania sądowego, w pierwszym wypadku wyrażając się całkiem jasno „dowiódłszy jej (winy), wrzuci się ją do wody“, w drugim wypadku zaś postępowanie sądowe wynika *implicite* ze związku z § 142.<sup>5)</sup> i dlatego słowo „dowiódłszy jej“ jest

<sup>1)</sup> T. j. piwo.

<sup>2)</sup> Scil. nadmiernej.

<sup>3)</sup> Scil. oszustwa.

<sup>4)</sup> Kol. II<sup>r</sup> 23.

<sup>5)</sup> §§ 142—143 stanowią jedną normę o wspólnym podmiocie. Na początku § 142 czytamy »...sprawa jej ze względu na jej (mo-

tam opuszczone. Jeżeli tych pięć wypadków łącznie rozważymy i zestawimy z sobą, to trudno oprzeć się konkluzji, że według brzmienia tekstu w naszym fragmencie zachodzi w § 108. rzeczowa różnica w stosunku do kodeksu, o ile że według fragmentu egzekucja kary następuje doraźnie na miejscu popełnienia zbrodni, podczas gdy według brzmienia kodeksu ma wpięrow być wdrożone śledztwo sądowe, które ma winę dopiero ustalić, zanim sędzia wyrok wyda. A skoro tak jest, to odmianka tekstu na pomniku Luwru oznacza w stosunku do tekstu naszego fragmentu złagodzenie kary, o ile że ustawodawca wbrew dawniejszej praktyce sądu doraźnego w tym wcale nie tak prostym wypadku zbrodni oszustwa kupieckiego domaga się normalnego sądowego dochodzenia. Temsamem otrzymujemy w tej odmianie kryterium dla czasowego ustalenia fragmentu. Tekst fragmentu stanowiąc w § 108. surowszą (doraźną) karę, musi być starszy od tekstu pomnika, gdzie w tym samym wypadku kara jest łagodniejsza przez uzależnienie jej od wyników sądowego śledztwa.

Fragment nasz należy zatem do redakcyi starszej od redakcyi tekstu pomnika.

2) Druga znamienna odmianka dotyczy §§ 151—152, które, jak nasz fragment wyraźnie wskazuje, stanowią jedną łączną normę. Dla lepszego wyjaśnienia danej różnicy chcę je wpięrow w tłumaczeniu w całości przytoczyć podług brzmienia tekstu pomnika

§§ 151—152. „Jeżeli niewiasta, która w domu mężczyzny przebywa<sup>1)</sup>, by wierzyciele jej męża jej nie schwytali<sup>2)</sup>, męża swego zobowiązała, dokument sobie wystawić dała: jeżeli na mężczyźnie owym, z nim ową niewiastę pojął, zobowiązanie ciążyło, jego wierzyciele żony jego chwytac nie będą. *Taksamo*<sup>3)</sup>. *jeżeli na niewieście owej, zanim w dom mężczyzny wstąpiła*<sup>4)</sup>, zobowią-

rałną) wagę ma być wyjaśniona«. Tosamo zatem się odnosi i do wypadków § 143.

<sup>1)</sup> T. j. kobieta zamężna.

<sup>2)</sup> To znaczy: za długi męża nie czynili jej współodpowiedzialną.

<sup>3)</sup> *u* w znaczeniu korrelatywnem »z drugiej strony« *taksamo*.

<sup>4)</sup> T. j. zanim za mąż wyszła.

zanie dłużne ciążyło, jej wierzyciele męża jej chwycić nie będą. (§ 152). Jeżeli później niż owa niewiasta w dom mężczyzny wstąpiła, na nich<sup>1)</sup> zobowiązanie dłużne zaciążyło, oboje wobec kupca (wierzyciela) odpowiadać będą“.

Otóż odmianka jedyna między tekstem pomnika a tekstem fragmentu zachodzi tylko w jednym słowie. Zamiast *e-li-šú-nu* „na nich“ (S. kol. IX<sup>r</sup> 56) czytamy w naszym fragmencie [*e-li*] *mu-ti-ša* „na jej mężu“ (kol. XI<sup>r</sup> 45). Które brzmienie jest pierwotniejsze? Niewątpliwie naszego fragmentu. Bo pierwotnym celem normy, zawartej w tych dwóch paragrafach, było zabezpieczenie jedynie żony mocą dokumentu specjalnego przed odpowiedzialnością za zobowiązanie dłużne męża z czasu przed zawarciem małżeństwa. A ustawodawca takie zabezpieczenie dopuszcza, dodając jednak (§ 152), że za długi tegoż męża zaciągnięte po zawarciu małżeństwa na wszelki sposób oboje są współodpowiedzialni. Tymczasem środkowa część normy, *kursywnym* drukiem tutaj zaznaczona, wprowadza nowy moment: kwestyę współodpowiedzialności męża za długi żony z czasów, zanim za mąż wyszła. Że ta część nie jest pierwotna, lecz stanowi późniejszą interpolację, tem bardziej jako konkluzya się nasuwa, że po wyeliminowaniu tego środkowego wtrętu, związek logiczny całej normy (§§ 151—152) nie tylko nie traci, lecz owszem na jasności zyskuje<sup>2)</sup>. jeżeli, a w tem sedno rzeczy, we wspomnianem miejscu podstawimy brzmienie tekstu naszego fragmentu „na jej mężu“, bo tylko o długach męża przed względnie po zawarciu małżeństwa norma ta pierwotnie traktowała. Temsamem też przesądzone jest też pytanie: Które brzmienie jest pierwotniejsze? Naturalnie, że brzmienie naszego fragmentu, w którym wprowadzicie interpolacya<sup>3)</sup> powyższa już jest zawarta, w którym

<sup>1)</sup> Według tekstu fragmentu: na jej mężu.

<sup>2)</sup> Podkreślić należy przy tem antylezę: *lama* »zanim« — *istu* »później niż« ze względu na czasowy stosunek długów męża do daty zawarcia małżeństwa.

<sup>3)</sup> Takie interpolacje zachodzą dosyć często w kodeksie Hammurapiego. Traktuje o nich obszernie prof. P. Koschaker we większem studyum, które obecnie jest w druku. Por. także uwagi do § 147. na następnej stronie.

jednak brzmienie *eli mutiša* zdradza jeszcze pierwotne sformułowanie normy, nie przerwane jeszcze przez wspomniany śródkowy wtęt. Dopiero redaktor tekstu pomnika, licząc się z interpolacją regulującą odpowiedzialności korrelatywnie, celem usunięcia wszelkiej wątpliwości<sup>1)</sup>, uczynił powyższą poprawkę w tekście, przez którą jednostronne sformułowanie zamieniło się w dwustronne, wszelką wątpliwość wykluczające.

I tak pozwala nam ta drobna odmianka tekstu uzyskać przecież dalsze kryterium dla stwierdzenia, że redakcja naszego fragmentu jest starsza aniżeli redakcja tekstu głównego na pomniku Luwru.

Jeżeli do tych dwóch tutaj obszernie omówionych wskazówek rzeczowych, podanych normami § 108. i §§ 151—152, dodamy jeszcze trzecie wyżej (str. 166 uw. <sup>6)</sup>) wyluszczone, mianowicie że nasz fragment według wszelkiego prawdopodobieństwa nie zawierał — podobnie jak fragment Langdona — § 147. którego treść jest już *implicite* zawarta w normie § 146.<sup>2)</sup>, a który jest widocznie interpolacją uskutecznioną przez redaktora tekstu pomnika, znowu tylko dla zapobieżenia wszelkiej możliwej wątpliwości, to te trzy kryteria razem wzięte i rozważane wystarczą do postawienia tezy:

Fragment z wykopalisk w Nippur pochodzący a opublikowany przez Poebła reprezentuje stanowczo redakcję dawniejszą od redakcji tekstu głównego na pomniku Luwru.

Ponieważ jednak kursywny charakter pisma fragmentu nie może być dawniejszy od czasów króla Hammurapiego, to kwestya starszeństwa może się obracać tylko w ramach panowania tego króla, a mianowicie w ramach lat 1—31. jego panowania, w którym to roku tekst kodeksu na pomniku może być najwcześniej zredagowany<sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Wątpliwość ta mogła się odnosić do wypadku, czy mąż współodpowiedzialny jest za długi żony zaciągnięte po zawarciu małżeństwa.

<sup>2)</sup> W słowach »ponieważ dzieci zrodziła, pani jej za pieniądze jej nie sprzedaje«. Z tego logicznie wynika konieczność to, co § 147. w osobną normę ujmuje: »Jeżeli dzieci nie zrodziła, pani jej za pieniądze ją sprzedaje«.

<sup>3)</sup> Przypuszczenie Ed. Meyera, Geschichte des Altertums III.

Na uwagę zasługują także odmianki piśmienne<sup>1)</sup> w tekście, które nieraz są wprowadzie tylko graficznej natury, ale przecież przytem pouczające. I tak np. fragment nasz syllabizuje często zgłoskami pojedynczemi tam, gdzie tekst pomnika używa zgłoszek złożonych. Por. kol. V. 23 *bi-il* = S. *bil*; VI 31 *ga-ar* = S. *gar*; VII 11 *ka-al* = S. *gal*; VIII 6. XII 9 *ga-al* = S. *gal*; XII 24 *ta-ab* = S. *tab* i t. d. Pisownia pojedynczych zgłoszek jest niewątpliwie pierwotniejsza, jak z porównania tekstów z różnych czasów I. dynastji babilońskiej wynika. Pierwotniejsze jest także używanie fonetycznej pisowni tam, gdzie tekst pomnika posługuje się jednym znakiem ideograficznym. Por. kol. IV 28 *ma-hi-ir ši-ka-ri-im* = S. *Ki. Lam. Gaš*; V 12 *iš-te-en* = S. *Diš*<sup>2)</sup>; V 31 *ha-am-ša-am* = S. *a-du* V-*šu*; V 44 *še-e-im* = S. *Še*; VI 46 *bi-tim* = S. *É*<sup>3)</sup>. Szczególnie jednak ważne są te odmianki, które dotyczą gramatycznych zjawisk. Otóż nasz fragment te gramatyczne momenty oddaje często wierniej i skrupulatniej niż tekst pomnika. Por. np. kol. XII 32. 42 *ú-ta-a-ar* = S. *ú-ta-ar*; XI 50 *uš-di-i-ik* = S. *uš-di-ik*<sup>4)</sup> albo IX 6. 18 *ša-ni-i-im* = S. *ša-ni-im*; IV 40 *um-ta-ad-di* = S. *um-ta-di*; XI 29. 41 *be-lí*<sup>5)</sup> *hubullim* = S. *be-el h.*; XI 47 *ki-la-al-lu-šu-nu* = S. *ki-la-la-šu-nu*; VII 8 *ma-*

wyd. (1913), T. I. 2 że data II. roku panowania Hammurapiego brzmiąca »rok, w którym król Hammurapi prawość stanowił« (*Nig. Ši. Šá In. Gar* = sem. *mšaram iškunu*) odnosi się do pierwszego projektu kodeksu, proklamowanego przez króla tego, jest błędne. Data powyższa odnosi się do »aktu łaski« tj. umorzenia długów (z powodu klęski polnej). Por. Schorr, *Seisachthie* str. 11 uw. 1).

<sup>1)</sup> Archaiczny moment należy niewątpliwie także upatrywać w napisach tytułowych w trzech wyżej wspomnianych normach §§ 113, 117, 120., co tutaj tylko zaznaczam.

<sup>2)</sup> Cyfra 1.

<sup>3)</sup> Co prawda, to i nasz fragment nieraz używa ideogramów, gdzie tekst Scheila brzmi fonetycznie np. III 41 *Kaskal* = S. *har-ra-nam*; IV 4 *Nig. šid* = *ni-ik-ka-az-zi-im*; VIII 7 *Lú* = *a-wi-lum*. Z tego zjawiska też konkluzja nie jest konieczna. Zdaje się, że tu rozstrzygały względy techniczne kopisty baczącego na symetrię linii.

<sup>4)</sup> Idzie tu o długą środkową zgłoskę, przy czasownikach med. waw.

<sup>5)</sup> Idzie tu o compositum w liczbie mnogiej, gdzie nasz fragment w pierwszym elemencie liczbę mnogą jeszcze zaznacza.

*az-za-ru-tim* = S. *ma-za-ru-tim*; IX 20 *áš-ša-az-zu* = S. *áš-ša-zu*;  
IX 8 *mu-az-za* = S. *mu-za* <sup>1)</sup>).

Tak tedy i zewnętrzne, graficzne właściwości tekstu naszego fragmentu popierają wyżej sformułowaną tezę, uzyskaną drogą krytycznego rozbioru znamion wewnętrznych treści.

Reasumując rezultat ogólny naszej rozprawy, możemy stwierdzić, że dwa najmłodsze fragmenty kodeksu, zarówno fragment opublikowany przez Langdona jakoteż drugi wydany przez Poebła, stanowią cenny bardzo nabytek dla nauki. Abstrahując od całego szeregu nowych, dotąd nieznanych norm z luki pomnika, które fragment Poebła nam uprzystępniał, są one obydwie ponadto bardzo ważne i pouczające dla kwestyi historycznego powstania kodeksu Hammurapiego, tego wiekopomnego dzieła wielkiej a prastarej kultury semickiego Wschodu.

---

<sup>1)</sup> Także markowanie końcówek przypadków po ideogramach należy tu wymienić np. *Ki. Babbar-im* = *kaspim* i t. p.

Baden pod Wiedniem, w czerwcu 1915.

---